

# EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,  
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,  
J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÖNISSON

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

PE 10308

**ÜKSTEISTKÜMNES AASTAKÄIK**

**1916**

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

# EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1916

XI AASTAKÄIK

№ 11

## Soome sugu usk.

### I.

Kaarle Krohn: Suomalaisten runojen uskonto, 360 lhk., 1915<sup>1)</sup>.

Uno Holmberg: Lappalaisten uskonto, 112 lhk., 1915.

Uno Holmberg: Permlaisten uskonto, 208 lhk.

Uno Holmberg: Tschermisssien uskonto, 128 lhk., 1914.

Nimetatud teosed on osa laialt kavatsetud kogutööst „Suomen suvun uskonnot“, mis osalt Soome Kirjanduse Seltsi, osalt Söderströmi kirjastusel ilmub.

„Üksi soomlased, eestlased ja ungarlased Soome soo hõimudest on teadlikule haridusele ja rahvuslisele iseteadvusele tõusnud, mis neid oma algupära ja suguluse vahekorra uurimisele on ajanud. Soome teadus on selles sihis oma kohust täitnud. Ta on päevavalgele toonud sugu-keelte sõnavarad, sugurahvaste luule ja muu päritud tarkuse ning kombed, nende kaudu ühist muinasaega valgustades. Nüüd võime rõõmu tunda teosest, mis kogu Soome sugu rikast arenemist usualal esitab.“ Nii loeme teose tellimisekuulutusest.

Suurelt plaanitatud teose kallal on hoolega tööd tehtud. Prof. Paasonen on 1889. aastast peale mardvalaste usukombeid uurinud ja teateid korjanud. Ostjakkide maal on dotsent Karjalainen viis aastat viibinud ja materjaali kogunud. Dr. U. Holmberg on kaks suve permlaste ja tshermissside juures tähendatud eriotstarbel käinud. Prof. Karl Krohn on soomlaste-eestlaste usu oma uurimise eriülesandeks teinud, sellega oma isa Julius Krohni tööd Soome muinasusu alal jätkates.

1) Ilmus 1915. aasta jõuluks.

Nende teadlaste töö viljana on seni ilmunud eeltähendatud K. Krohni ja U. Holmbergi<sup>1)</sup> teosed.

Võrdleva uurimise tuluks on, et kõigile Soome-Ugri rahvastele ühine usuvorm seisab „oma Manalasse läinud esivanemate teenimises“; nii lausub K. Krohn sissejuhatuses.

K. Krohn leiab selle Soome-Ugri usuilme põhjusjooni ka praeguse Soome kultuuri eluavaldustes. „Mis muu, kui esivanemate austamine on hulk noori teadlasi Soome muinasaja uurimisele ajanud! Seesama tunne on Soome teadlaste huvitust nende Soome hõimude kommete uurimisele viinud, kes nüüd kadunud või kadumise teel, ning neid aastate viisi ilma suurema vaevatasuta anduma sundinud esiisade eluavalduste teaduslisele uurimisele.“

Looduseteenistust ei taha Krohn soomlaste usust leida. Looduse personifitseerimise kuje rahvaluules tuleb ettevaatusega usuilmutusteks võtta. „Sellevastu on koolnute<sup>2)</sup> austamisel tõelises rahvausus vanad ja sügavad juured. Need ulatavad Soome-Ugri ühisaega, kus soomlaste ja samojeedide esivanemad üht ja sedasama keelt kõnelsid“ (lhk. 359).

„Koolnute orjamisest on arenenud see kangelaste esiisade austamine, mida soomlaste (eestlaste) rahvaluule ja muinasjutt on mälestuses hoidnud. See kultuuriline aade, isa ja ema austamine, mis koolnuteteenistuse-aate põhjas, on rahva kangelaste jumaldamist laiendanud ja selgitanud. Sellel kallimal pärandusel, mis meile paganaalisest muinasusust on jäänud, on suureväärne tähendus meie rahva tulevikugi kohta.“

„Aga andes täielist au sellele, ei või me unustada paganausu tõelist laadi. Paganuseaegne jumalaorjus ei olnud muud kui orjatavate olevuste ettekujutatud elutarviduste eest hoolekandmine, mille otstarbeks oli neid, koolnuid (esivanemaid), inimestest niisamasugust ainelist hoolt kandma avateleda“ (lhk. 360).

„Koolnud esivanemate teenistus eeldab iseenesest mõistetavat usku elusse pärast surma, ja Manalasse läinute edasikestvat mõju — maapealsete kohta“ (lhk. 43).

K. Krohni uurimiste saavutustest esitame siin üksikuid, üleüldsusel enam huvitavaid otsusi, mille kohta pärast arvustava sõna võtame.

---

1) Dr. U. Holmberg peab Helsingi ülikoolis ettelugemisi võrdleva usuteaduse alal.

2) Tarvitan „koolnud“ Soome „vainajat“ (surnud esivanemad) tõlkeks.

„Nagu nägime,“ väitab Krohn, „on valed need arvamised, et soomlaste ohvrit veri ei rüvetanud, et neil kujurjust ei olnud, ning et nende targad üksi sõna võimusse uskusid. Kuna need käsitused põhjenevad selles, et meie rahvaluule ei tunne veriohvrit, kujudekumardamist ja „koolisklemist“ (loveenlankeamista), siis tuleb meeles pidada, et soomlaste rahvaluule usk kujutab paganuse ja katoliikluse vaheaega.“

„Nõia-usk ei ole midagi, mis Põhja rahvastele üksi omane, vaid on üleüldse kõigi maakeral asujate alg-uskudele omane“ (lhk. 12).

„Suuresti eksime, kui üksi muinasluule põhjal teeme oma otsusi esivanemate — paganate usulistest aadetest. Kui ilma tõsise uurimise — arvustamiseta „Kalevalast“ loodud ideaalkuju paganusesse seame, saab see kuju hoopis ebahistoriline. Hoopis nurja läheb aga meie kujutus, kui ristiusku, olgugi katoliikluse vormis, kui mõnda tagurdamist tollest paganalisest ideaal-usust käsitame. Sest seda, mida „Kalevala“ laulus ilusana imetleme, oleme oma pikal, uurimise varal valgustatud teel luuleliselt kaetud ristiusu leidnud olevat“ (lhk. 360).

Palju huvitust pakub K. Krohni „kangelaste“ käsitus, seda enam, et Krohn teoses oma endisest vaatekohast on nihkunud. Vanemuine, Ilmarine j. n. e. ei ole mitte, nagu ta enne oletas, jumal-olevused, vaid on, Krohni uuemal väitel, inimlikud kangelased, kuigi „üleloomustatud“. Toon siin mõne otsuse Krohni uurimiste alalt.

„Võime otsustada, et Väinämöinen on niisamasugune kangelase nimetus, kui Kaleva, Riiko, Osmo, Vuojolainen ja Ahti“ (lhk. 324).

„Kõige järele otsustades on sõnadel Reko ehk Riiko, kuningas, pajari ja Kaleva ühesugune tähendus.“

Reko tuletab Krohn ladinakeelsest rex, mis kuningat tähendab. „Reko = kuninga“ mõistet näeb Krohn ka järgmises Eesti muistses „lasteloru“ keerdsalmis:

„Hüva rootsi, kaunis rootsi,  
Anna mulle rauda;  
Minu raua Reole,  
Regu mulle kulda.“

Reko sõna selgituseks, nii ka muidu kõigiti tähelepanemiseks on pool ajalooline, pool muinasjutuline lugu Norra kuningapojast Olav Tryggvenpojast ja eestlaste vanematest Klerkost ja Reasest (lhk. 302).

„Nooruses oli Olav Tryggvenpoeg sattunud Eesti mereröövlite kätte ja saanud Klerko nimelise eestlase orjaks. Viimane oli tema müünud kuue hinnal Klerk'i nimelisele eestlasele, kes oma soodu ta kallihinnalise rüü vastu vahetas. Kolmas Eesti isand, keda Olav 6 aastat (967—972) orjas, kandis Rea's'e nime; emanda nimi oli Rekon ja poja nimi Rekon i.“

\*

„Suomen suvun uskonnot“ teose üksikasjaline selgitamine ja eriteaduslik arvustus jääb eriteadlaste hoolteks. Järgnevais ridades toon, lugemise saavutusena, mõne ääremärkuse.

## II.

Kõnealuseid uurimisi lugedes tärkab küsimus Eesti muinasusu meile jõudnud osade väärtusest: kui palju on korjatud rahvaluules leiduvad usuvaated Muinas-Eesti<sup>1)</sup> arenenud<sup>2)</sup> esitajate omad ja mis on seal kõdunemise saadus.

Kui palju on meie „vanavara“ kaudu, näituseks, Reas-Lembitu ajajärgu Eesti vanemate, „tarkade“ usu-ideed meile pääsnud, et nende najal Eesti muinasusu ideelist kava uuesti rakendada ja selle väärtust hinnata!?

Meie teame, Eesti „vanavara“ „Vanast Kandlest“ kuni Monumenta Estoniae Antiquae on harimata, tihtigi arenemata, enamasti vaeste ja rusutud inimeste suust saadud, kes seda rusutud aastasadade pärandust poolteadvalt meile üle kannud. Lauljate isikud olid enamasti nii vähese tähtsusega, et neist vaevalt juttu tehakse vanavara kõrval. Nii ilma ja isikuta paistsid korjajatele need leelo edasikandjad (Höödo Miina, Tsia Ann etc.), et neid „leelo ilo“ kõrval arvesse palju ei võetud.

„Vanavara“ näib meile mehaanilise mälu koltunud pärandus olevat: elav vaim on teel kandmisel kaduma läinud, sest et kandjad väiksemad olid kui koorem. Need korjatud „raasukesed“ on erraatilised kivid, ajahamba ja kareda ajaloo-ratta all liivaks ja kereseviviks õõrutud, millest suure vaevaga Soome kaljumäe sugulust ära tunnend.

1) Eesti muinasajaks nimetan käesolevas ktrjas aega 900.—1200. aastani p. Kr., nii siis aega umbes Rea's'est — Lembit'uni.

2) Kreeka vaimukultuurist kõneldes mõistame sellega harilikult Kreeka kõige kõrgemaid vaimusaadusi, kõige tähtsamate meeste tooteld nii teaduse kui kujunduse (kunsti) alal. Seda asjaolu tuleb rahvaste, ka Eesti, muinasusu võrdleva väärtuse hindamisel silmas pidada.

Need on kerjusekoti saadused kord rikkama aja lauvalt, vargsi päästetud „raasukesed“.

On põhjust arvamisel, et tarkade — vanematega ühes nendevääriline tarkus kadus. Targad hoidsid oma teadmisi suures saladuses; tarkuse edasiandmine oli kitsendatud ja sündis nähtavasti üksi omaväärilistele<sup>1)</sup>, mida meie ajani jõudnud nõia rohitsemisetarkus ja selle edasiandmise viis Eestiski aimata laseb.

Tõsist kuju saame tarkuse hoidmise — kaitsmise tähtsusest meile mõneski tükis huvitavast Idast, nii näit. Veda kultusest. Rigveda oli Muinas-Indias püha salakiri, mida ainult kõrgemad preestrid mõistsid, tundsid ja seletada oskasid, kes oma teadmisi ainult oma sugustele pärandasid. Alamale rahvale ei olnud üksi püha Rigveda salmid, vaid kogu Veda keelatud.

Eesti muinasluule, niisugusena kui see meile pääsnud, on vaeste orjade mälestuse ja meelevili. Vanemad — targad hävinesid võitlusteaastatel. Nagu Läti Hindrekust näeme, tehti seda hävitusetööd iseäranis vanemate kallal põhjalikult. On ju selge, et enam arenenud tarkade, vanematega ühes ka kõrgemad, enam arenenud traditsioonid hävisid. Selgeks saab mu väide, kui meie rahva mälusaadusi võrrelda naabrirahvaste omadega, kus „vanemad,“ s. t. enam arenenud rahvaliikmed rahva keskel, kõrgemaid traditsioone edustades — neid põlvest põlve arendades — edasi pärandasid. Saksa rahva muinaslugu, näituseks kuulus Nibelungenlied ja selle põhjapoolne paralleelsünnitus Kudrunsaaga on otsekohene rüütlite pärandus. Rüütlite teod või kavatsused ja nende ideed on selles muinasloos suusõnal edasi kantud, kuni nad 1200. aasta ümber kirja pandi. „Rüütlilikkus,“ selle aja kõrgemad huvid, valitsevad sellepärast teoses.

Arenenute — rüütlite — osa etendasid muistses Eestis vanemad targad, ehk küll nähtavasti enam „demokraatlikumal“ kujul.

Ka kõige vanemas, kirja teel päritud muinasluules, muinasusus, mida inimesesugu tunneb: India rahva Rigveda's, Upanischad'is j. n. e. on arenenud rahvaliikmed — brahmaanid arenenud mõtte aastasadade jooksul

1) U. Holmberg, Perm. usk. lhk. 103 „... Kullakin metsiköllä on oma vartiansa, joka yksin toimittaa uhritoimitukset ja jonka virka menee suoraan suvussa perintönä.“

edasi kannud, millest selle usulise vaate imelist kõrget arenemiseastet peaaegjalikult otsida tulebki.<sup>1)</sup>

Missuguse kuhu India kõrge mõtte arenemata rahva-kihtide juures saab, võime Siberi ja Mongoolia India usu-liste — Buddha- ja laama-usuliste mahajäänud rahvavõsude juures näha, kus ta vähe muudest primitiivsetest, arenemata usukujudest lahku läheb.

Jääb tõeasjaks, et inimesed jumalaid oma näo järele loovad, või — mis aga arusaadavalt sedasama tähendab — et Jumal inimese oma näo järele on loonud.

Sellest on küllalt mõistetav, kuidas rahva kõdunemise-  
ga ühes nende mõisteelu kõduneb ja usuvormid vaibu-  
vad; niisama mõistetav ka, et Eestis korjatud vaimline  
vanavara rahva ja idee degeneratsiooni saadus on.

Kui palju rahvaelu väiksemadki muutused, arenemise  
varjundusedki rahva muinaspäranduse alalhoidmist mõju-  
tavad, näeme sellest, et Karjalas ja Setumaal, kus vanad  
elu, kommete traditsioonid maanurga „euroopastamise“  
viibimise tõttu alal püsivad, ka Soome soo muinas-rahva-  
luule vähem kõdunenud kujul meile on pääsnud, kui va-  
nast enam võõrdunud Lääne maakondades.

\* \* \*

On siis muistsest Eestist mingisuguseid muid kind-  
laid märke olemas, mis meid õigustab seal teatavat kõrge-  
mat arenemist ja arenemise iseseisvust, algupärasust  
oletama!?

Algupära sisaldab loomismõistet: igas hingelises  
loomises on uut, on sellega iseseisvat, algupära. Kui  
meie muistse Eestis kultuurset algupära väitame, siis üt-  
leme sellega, et Muinas-Eesti kultuuri loomises on tööta-  
nud. Näib — see on meie väide — nagu oleks Eesti  
algupära evolutsiooni alg-ajajärgul katkenud ja degenerereeri-  
des teiste, valmiskujude külge liitunud.

Alles meie ajal tõuseb arusaamine üleüldiseks, kui  
tähtsad on tuleviku kogu-inimesesoo arenemisele üksikud  
kultuuri varandused, loomisevõimsad algupära-püüded, ning  
selgub ühtlasi, kui abitud me oleme olnud, ainult teata-  
vat — Euroopa kultuurikuhu — kultuurimonopoliks  
pidades.

Eesti (Soome) muistse tundeelu erilaadi ja, võib  
ütelda, võrdlemisi kõrge arenemiseastme näitajaks on mi-

---

1) Vaata selleks P. Deussen, Allgem. Geschichte der Philosophie,  
insbesondere in Beziehung der Gesch. der Religionen I, 1, lhk. 162 j. j.

nule meie rahvalaulu viis — rahva-viis, mis just Eesti osas, nagu erilised uurimised kord näitavad, algulisema kuju alal on hoidnud.

Teiseks on meie muinasaja vaimu vormilise erilaadi tunnistajaks — ju vist õige vanast ajast — meie rahvaluule, leelo, isesugune rütmus ja ehitus.

Rahvalaulu, leelo rütmus näib mulle olevat otse, kohene, psühhofüüsiline ekvivalent Soome-Eesti loomule: selle hingamist ja veretuikamist arvad kuulvat rütmuse lihtsas liigutuses, neljajalgse troheuses, ning leelo korduvas salmis — „laulija“ üksikasjalist, väikest sitkust ja tassist, aga alati, uuesti hoogutavat muret.

Meie leelo rütmus: neljajalgne troheus alliteratsioon ja korduva salmiga — see iseäraline alguline kõlaline ja liigutusline hingeilme vorm (ma ei kõnele siin sisust) — mis kivistatuna mõne aastatuhande tagant meile on jõudnud, annab mitmeti põhjust sellele vormile vastavas hingeilmes, tundeelus muinasajal ka iseseisvust, vähemalt Lääne-Euroopaga võrreldes, ja erilisust eeldada ja oletada. <sup>1)</sup>

Isesugune tundeelu loob aga iseseisva vaimuilma ja ilmavaate.

---

1) Leelo rütmuse meeletuletuseks sean siia mõne laulu, kõik „Tsia Anneli“ (Räpinast Veriora vallast pärit), kes 1877. a. need laulud laulnud (Set. laulud II, lhk. 112 j. t.).

Esimesena toon katkendi leelost nähtavasti eluloolise sisuga — Tsia Anne noorepõlve mälestused. Otse ülekeev omapärasest rütmusest ja vormi „ilost“; ei see leelo ole tõlgitav teise keele ega mõistetav täieliselt võõrsil.

„Kui ma iks oli umah kotoh,  
Elli oma armsa ese man:  
Ese hõigas hellikossa,  
Ime iks hellä tütteressä,  
Latse' tsõdsessä tsõõridi',  
Latse' tädissä tänidi',  
Uma veli ubinassa,  
Uma pereh moromonas,  
Sulase' suvinisis,  
Talopoja' tatterikus.

Kõnne ma, kodo kõrisi,  
Tandse ma, tare mürisi,  
Ise helmi helilä,  
Vele tingä tilinällä.  
Helme' mul helgse', tingä' tilgse',  
Noordemeeste silmä' tsiigse':  
Oles se muna mulle saassi,  
Upin mulle unehtusi,  
Peässi ma peenü linast,  
Kannas ma kaali narmilika...

Saie iks muiale näiokene,  
Saie iks muiale noorekene,  
Oli tal palki purde'enna,  
Noore' kõõvo' kõnnikina.

Murdu palki purde'enna,  
Noore' kõõvo' kõnnikila.  
Ega es murra näiokene,  
Ega es murra noorekene,

Si iks murri mureh suuri,  
Si iks paanüteli paha mieli.



Rahvalaulu viis ja leelo rütmiline kaju võis kaugemast muinasajast võrdlemisi muutmata meie ajasse pääseda, kuna käitatav keel ja praktilised mõisted ja kombed tarberiista sarnaselt ajaoludega muutusid, sellepärast just, et rahval oma laadi, loomusele vastava rütmuse ja viiside kohta suur ja kaugene meelespidamine on. Rahvaviisi rütmus ja eriline helikäik kergendavad, nagu Rud. Kallas näidanud, rahva mälutööd ja teevad aastasadade jooksul viisi ja rütmuse pea muutmata edasikantavaks.<sup>1)</sup>

Tõendavaks näituseks olgu rahvaviis „Lauliku lapsepõli“, mille tooniredeli erilaad ja heliderea erilisus teda vanemate Eesti rahvaviiside hulka õigustab asetada, igatahes Lembitu aegsete laulude hulka. Kes viisi muusikalist iseäraldust, ühtlasi helidekäigu väärtuslist kujunemist oskab kuulda, sellele selgub, et laulu viisi loojal lugupidamise-väärt heliluuleline alguline and ja edenenud tundeline arenevus pidi olema. Lauluviis on geniaalne helitöö, ka meie aja mõõdupuuga mõõtes.

Meie ei tee mitte ebaloogilisi järeldusi, tõendades, et edenenud erilaadiline helilooline hingearenevus ka teiste hingearevuste ekvivalentset arenevust lubab oletada.

Siis veel paar Tsia Anne leelo katkendit, milles kuuleme manitsust, rütmusest ja värvist rõõmu tunda.

Etsa näio ilotelge,  
 Ilotelge, nalatelge!  
 Nüüd om ilo arvoline,  
 Nali katekõrraline.

Ega no ilo een ei lää,  
 Ega tandso takan tule.

Ilo olli neila ehte'illa,  
 Rõõmu neila rõivi'illa,  
 Een no läävä iku päivä,  
 Peräh murri mureh suuri,  
 Paanuteli paha juuri.

Need võtted — katkendid meie muinasluule salvest, siia peajasjalikult rütmuse esitajatena asetatud, olgu ühtlasi vähe tuntud asjaolu kuulutajaks, kui tähtsad laulikud meil 19. aastasaja keskel rahva seas tundmata, tänamata - tasumata oma loomisetööd tegid. Laulikud on väärt, et kirjanduselugu mitte ükski rahvaluulest koguna ei kõneleks, vaid nende lauljate, õigem loojate, iseloomu teravamalt välja kooriks ning Epp Vasar, Miku Ode, Tsia Ann j. t. nende arenematussest hoolimata Eesti uuema aja paremate laulikute hulgas nimetataks.

1) Vaata selleks Rud. Kallas „Gedächtnislehre“, kus tähelepanemise-väärt valmutteravusega mele rahva leelo ja viisi meelespidamise seadusi käsitatakse.

Hinge muusikaorgaani arenemine, mis ju kultuuriloo näitel võrdlemisi ikka vähem on olnud kui usuorgaani arenemine, — see muusikaorgaani arenevus Muinas-Eestis laseb oletada samaväärtuslist arenevust eraldi usuorgaanis.

Rahvaviisi arenevuse kõrval huvitab meid niisama tähtsalt selle viisi erilaad, tema heliline algupära. Eesti rahvaviisi pentatooniline heliredel nimelt sunnib meid otsima viisi sugulust (viisiga ühes sugulust ka muil muinaskultuuri aladel) sealt, kus see pentatooniline heliala seniajani on püsinud ja valitsemas: Mongoolias, Jaapanis, Hiinas, Põhja-Indias<sup>1)</sup> ja keltlaste juures.

On aga see mõjutus Ida poolt rahva põhja-tundelus — mille ilmutajaks ju rahvaviis on — näidatud, siis peame arusaadavalt mõjutavust Ida poolt ka muul hingealal, nimelt ka usu alal — pealegi muinasajal — otsima.

Me jõuame niiviisi väitele, et Ida kultuur umbes Rego-Lembitu ajajärgul, kus Lääne mõjumulje veel algel, kus rahvusline iseteadvus Eestis aga mitte nähtavasti väike, õige väljapaistval moodsul Eesti muinashinges esines.

Kahtlemata on tarvis Muinas-Eesti hingeelu, usuelu tundmiseks Ida kultuurist huvitust tunda enam, kui Soome teadlased kõnealuses töös seda on avaldanud. Selle küsimuse juure tuleme edaspidi pikemalt.

Mõnes küsimuses oleks võrdlev vaade Ida poole Soome sugu usukommete selgitamiseks väga soovitav olnud; nii iseäranis laplaste seita ja saivo kultuse mõistmises ja kujude kumardamise olemasolu selgituseks Eesti-Soome usuvormis.

Seita tähendab Lapis kivi pühitsemise kommet. Pühad kivid olid Lapis kõigil pool. Kivi pühitsemist tuletab Holmberg<sup>2)</sup> kalmukivide austamisest ja viib kombe juured Skandinaaviasse.

Saivo, mägede pühitsemine, on „pääkappale lap-palaisten vanhassa uskonnossa“.<sup>3)</sup>

Kivikultus<sup>4)</sup> on teatavasti Idas laialt tuntud.<sup>5)</sup>

1) Võrdle H. Klemetti tähendust (Helsinki „Musikkitieteellinen Seura“ koosolekul 16. II. 1916) Soome ja Jaapani rahvaviisi sugulusest.

2) U. Holmberg, op. cit. lhk. 29.

3) Idem, lhk. 23, 25.

4) Eestis tuletavad kivikultust Kalevipoja kivid, Linda kivi j. n. e. meele.

5) Araablaste juures kivi (kaba) kultus.

Mäe- ja kivikultus juhib meid aga, nagu muusikgi, Mongooliasse — Jaapanisse, kus mäekultus, näituseks, tuttavas *Fudshima* pühitsemises huvitavat ja kadedust-äratavat arendust<sup>1)</sup> on leidnud.

Holmberg lepib aga seletamiseks „laenuga germaanolastelt“, lühidalt lausudes: „kuitenkin näyttää todennäköiseltä, että germaniset esikuvat lappalaisten saivo kuvitelmiä samoinkuin heidän monia muitakin uskomuksiaan elähyttäneet“ (lhk. 23). Ma usun, selgituse ühekülgsus paistab igäühele silma.

Eestist äärmisesse Idasse — Jaapanisse juhtides peamees pidama, et need äärmised öied suurest Ural-Altai kultuuri ja keele piirkonnast on, mille ühendavad vahelülid Mongoolias veel vähe uuritud. Kuna Balti mere randadel üks äär ristiusega võideldes võidetuks sai ja oma algupära usukuju kaotas, jõudis Kauges Idas Vaikse mere rannal teine äärmine võsu, niisamasugust võitlust Brahma-Buddha usu, pärastpoole ka ristiuse sissetungimisega pidades, osa oma algupärast usukuju Shinto usu näol päästa ja meie ajani edasi arendada.

\* \* \*

Meie helitunde väite ja muistse kultuurilise erilaadi juures kahtleja võiks küsida: kas on meil siis mingisuguseid tunnistusi eestlaste „kultuurist“ Rego-Lembitu aegult? Mõnda kaudset tunnistust katsun siin esitada.

Muistse — keskaja — vaimlise elevuse tähiseks Eestis on vastolu kahe tähtsa Eesti-Liivi politikategelase vahel: vastolu Kaupo ja Lembitu vahel. Ekslik oleks arvata, et siin ainult tavalik hõimkondade tüli paremate karjamaade pärast vastolu peapõhjuseks oli. Läti Hendriku kroonika põhjal võib tõendada, et võistlus Kaupo ja Lembitu vahel — võitlus euroopluse ja rahvusluse vahel oli. Kaupo oli heas vahekorras Lääne-Euroopa võimudega, käis seal võõrsil, oli paavstigi juures külaliseks. Kaupo püüd näis olnud olevat, Euroopa haridust meie maale tuues, maad välimise vaenlase vastu kindlustada.

Lembit selle vastu oli nähtavasti äge „Eesti mees“, kelle mehed katoliiklasi pilkasid, kus said, kes ise kõige hingega nii sakslaste kui saksluse — euroopluse poolehoidjate vastu omal maal sõdis. Võib arvata, et seal mitte

---

1) Vördle: Die orientalischen Religionen, peatükk „Die Religionen der Japaner“. K. Florenz (Kultur der Gegenwart I. III.), 1906.

üksi odadega, vaid ka vaimumõõkadega sõditi, olgugi et meile sellest kultuurilisest vaimuvõitlusest otsekoheseid tunnismärke järele ei ole jäänud.

Lembit otsis oma politikale Ida poolt tuge, Kaupo teatavasti Läänest; nii siis esinesid seal pea-lahkollused kuni meie ajani Eesti politikas.

Võib arvata, et Lembitu vaimumõõk, ilmavaade tema füüsilise võitluse riistade sarnaselt puuduline oli, aga siiski — siin Eesti rannal, ligidases kokkupuutumises nii Norra kui Daani kultuuriga ta kõige madalam olla ei saanud.

Kogu Lembitu mõjuvald, tema elamise-intensiteet laseb oletada, et ta hingeliselt arenenud oli ja omale poolehoidjaid vägeva ja targa Kaupo vastu tähtsate põhjustega võitis.

Ka eestlaste majanduseline arenemine 11. aastasaja algul nagu see Läti kroonikast kahtlemata selgub, sunnib väitele, et niisugune edenunud ökonoomiline arenemine hoopis madalal hingedarenemise-astmel ei võinud sündida ja et sel arenemisel pikk ja rahulik tee taga pidi olema.

Kaupo esineb „harituna“, enam kultuurilisena kui Lembit Läti Hendriku kroonikas vist sellepärast, et Kaupo ristiusule vastutulelik oli, kuna Lembit ristiusu ägedam vastane oli. Raske on, tõelusi silmas pidades, arvata, et Lembit Kaupost oma arenemise poolest palju taga oli, seda enam, et nad alalises kokkupuutumises olid, olgugi enamasti vaenuliselt. Võitluseviisis ja sõjariistades ei paista liivlased ega nende juhid mitte enam edenunud olevat kui Lembitu mehed.<sup>1)</sup>

Selle juures ei saa tähendamata jätta, kuidas ajaloo-kirjutajad, pealegi kiriklased, nii muiste kui nüüd, teataval otstarbel oma kirjeldust sihilikult värvivad ja sellega kirjeldusealustest väärkuju annavad.

Nii kirjutab, nagu ajaloo-arvustus näidanud, Tacitus germaanlastest sihilikult, nende elu-olu ülistades, et oma kaaskodanikkudele, ülikultuurist raiskuläinud roomlastele, tervet looduse-elu jutlustada, germaanlasi kui looduserahvast eeskujuks maalides.

Läti Hendrik jälle kirjutab eestlastest sihilikult halvaks panevalt, sellega näidates, et „paganad“, mida vahvamt nad sõdisid oma maad ja kombeid kaitstes, seda enam hävitust teenisid ristiusu võidukäigu takistajatena.

---

1) Meie saame uue käsituse Lembitu meeste „inermis“ võitluseviisist, kui näeme kõige suurema, uuema sõja aegul Saksala Ida kui Lääne vastased poolt „inermis“ sakslastele vastu astuvat.

Eesti muistse kultuuri arenemise astet kujutab ka Olav Tryggvenpoja vangilugu, millest eelpool jutt oli. Paarsada aastat enne Lembitu-Kaupot kuuleme Rego'st (rex), eestlastemaa valitsejast (kuningast), kelle juures Norra kuningate võsu Olav vangis elas, nähtavasti üles kasvas.<sup>1)</sup>

Hoopis halb ei võinud sel vangil eestlaste juures kasvamisega ja hariduse saamisega mitte olla, sest et Olav pärast — Norra kuningaks sai ja mõnigi aasta mitte halvasti ei valitsenud.<sup>2)</sup>

Võib oletada, ilma liig hüpoteetiliseks saamata, et, nagu nüüd, nii ka 1500 aastat tagasi, Balti randadel kultuuriolud üksikute rahvaste keskel enam-vähem ühesugused olid.

\* \* \*

Olgugi et uurimisekava Soome teadlaste teoses teatud hüpoteesi eeldab, millest usuküsimuses välja on mindud, ei leia meie selle hüpoteesi selgitust teoses mitte, ei maanitseagi<sup>3)</sup> temast. Jääb sellepärast lähtekoha ja vaateala puudusel küsimuseks, mispärast üksikud nähtused rahvaelust „usu“ mõiste alla on võetud ja teised mitte.

Usupsüholoogilisi väljavaateid ja selgitust nõuaks „Suomen suvun uskonto“ küll, seda enam, et usumõistega ühes usu uurimise piirid ja siht, usuilmete leidmine ja arendamine muutub.

Laplaste matusekometest võiks, näit., niisama laste tervishoiu vaateid kui usuilmet leida.

Prof. Krohni tõendus, et nõiausk omane on kõigile maakera elanikkudele, ei määra veel nõiaususe eritähendust eestlaste juures, sest, leidudes kõikide rahvaste keskel, võis ta üksikute, näituseks soomlaste juures iseäralise kultuse osaliseks ja iseäralise arenduse saanud olla. Üksikud usukujud erinevad vähem uute, algupäraste

---

1) Tietosanakirjast loeme: „Olav Tryggvenpoeg, Harald Kaunotuka pojapoja poeg, kuningas 995—1000, saatis, nagu jutt käib, oma noorusepäevad mööda Eestis, kuhu ta ema Eesti mereröövlite vangina oli sattunud, ja Novgorodis, Vladimir Suure õues. Mehe-esse jõudes rändas ta vikingite käikudel paljudes maades, pööris Inglismaal ristiusku.“ Pääseb 995 Norra kuningaks, ristib norralasi. Ta kukutatakse a. 1000 Norra troonilt mässu tagajärjel. Tähtsas võitluses ülevõimu vastu saab ta surma, oma laevalt merde hüpates.

2) Mereröövliks nimetab Norra lugu eestlasi, võib olla, samal põhjusel, millel suure Euroopa sõja päivil austerlased Serbia kuningapere — „mõrtsukapesaks“ hüüab.

3) Rahvaluules leiame üksi vormi maanitsema, maanitsclema, ei kuskilgi aga „mainima“.

motiivide läbi, — motiivid on pea kõigis uskudes sarnased, — vaid üksikute usumotiivide iseäralise rõhutamise läbi, mille osaliseks teatav motiiv rahva loomu ja hinge-laadi kohaselt sai (nii vanematekultus, kujude kumardamine, viljaohver etc.).

Kui Soome teadlastel sihiks oleks olnud nähtusi ilma teatava vaatekohata, ainult kirjeldavalt, objektiivselt, deskriptiivselt korjata ja anda, siis ei oleks võinud nendest nähtustest järjekindluse nõudel järeldusi ega võrdlevaid väljavaateid ristiusu ja muistse arenemiseastme üle teha nagu teosest seda õige kindlal kujul leiame.

Filosoofia, ilmavaade on tähtis tegur usu arenemises ja kujunemises, nagu pärast näeme, sellepärast oleks ka tähtis olnud meie muinasaja rahva ilmavaadet tema usu valgustamiseks tunda saada. Missugused olid rahva vaated ilma ja inimese vahekorra, hingejõu mõjust, elu otstarbest ja väärtusest j. n. e., — nende asjaolude valgustamine rahvaluule abil, nende teadmine tuleks kahtlemata muistset usukuju laiendada, täiendada.

Tulli üles hommingulta,  
Enne vara valgeheta;  
Ussen oli ilma uudene,  
Maa oli kado kastene . . .

Kuuli ilma ikevät,  
Taiva tähti tänitavat . . .  
Mia ikk iks ilmakene,  
Midä tähe tänidi!?

Missugune kosmiline suurtunne selles lihtsas leelos! Ja niisuguseid kaugemate perspektiividega tunde ja meele avaldusi leiame ka paljudest muudest lauludest, nii näit. leelo sündimise, „laulu väe“ laulust j. n. e., olgugi neis muinasvaade tihtigi „Tsia Anne“ vaatekõrguse pinnalt ümber värvitud ja meile edasi antud. Neid laule lugedes ei saa mööda väjtest, et niisugune „suurtunde“ laulukatkend lapike on mõnest endisest kuninglikku tõugu luulemantlist, mille väeti karjane poolteadvalt oma alandlikku luulekoesse on põiminud.

Kosmilist tunnet mõjutas kahtlemata muinaseestlaste vilunud meresõitjate võrdlemisi arenenud taeva-, täheteadus,<sup>1)</sup> millest Soome teadlased vaikides mööda lähevad.

Oleksid Soome usu-uurijad eeltähendatud usukomponentisid enam silmas pidanud, siis küll meie „tarkade“ muinasaja-usust ja „jumalapalumisest“ täielisem ja ülevam käsitus saaks kui prof. K. Krohn'i väide: „Pakanuudeniakainen palvonta ei ollut muuta kuin huolenpitoa palvottavien olentojen luulotelluista elintarpeista ja sen

1) J. Hurt, „Eesti astronoomia“.

tarkoituksena oli heitä taivuttaa pitämään samaa huolta palvovain ihmisten yhtä aineellisista tarpeista.“<sup>1)</sup>

Niisama vähe saab vastuvaidlemata K. Krohni laenukäsitusele alla kirjutada, kui ta tõendab: see, mida meie „Kalevalas“ ilusana imetleme, näis uurimise valgustusel ristiusk olevat; igatahes ei olewat see mitte allapooleminek — paganausuga võrreldes, vaid tõus!

See tõus tuleks ja oleks just tõestada. Sõna „arm“, „armastus“ on Germaani sõna. Kui nüüd keegi selle laenu najal tõendama tuleb, et armastusesõnaga ka alles armastuse kõrge mõiste ja sügavam armastusetunne Eestisse läänest on tulnud, ning et Lembitu-Reas'e armastusetunne madal aste pidi olema germaanlastega võrreldes, siis ütlen pikema eriuurimiseta, et seesugune väide ja järeldusekava ekslik on.

Niisama on põhjust usuküsimuses Lääne ja ristiusu absoluutset „ülisust“, arenemise-monopoolsust tagasi tõrjuda.

Meil oli juhust tõendada, et just Ida mõju muistses Eesti-Soome usus tähtsal kohal pidi olema ning et meil sidemeid oli Mongoolia usukujudega. Ida näitab ka, et muistne usutunne õige kõrgele võib välja areneda, mille tõenduseks Shinto usk on.

Meie näeme, et seal, kus muistse Eesti-Soome tao-line usk — shintoismus arenenud kujul meie ajasse jõudnud, et seal kadunute hingede austamine ja looduse austamine (ja vilja ohver) aatelisteks on edenenud, nii et see usukuju seal õige arenenud hingesid meie ajal rahuldab. Shinto usk, nagu ta Jaapanis ilmub, esineb peasjalikult Jaapani looduse (maa ja saarte) jumalustamises ja esivanemate hingede kumardamises.

Meie vastuvaidlusi ei juhi mitte rahvusline eba-muinasromantika, esivanemate kriitikata ülistamisepüüd ega suguveri suurtsugustamine. Enam näeme „rikaste“ sugulaste otsimist Soome teadlaste püüdes, ennast „Kõrge Läänega“ laenurippuvusesse seada. Mulle näib: vaevalt võisid muinaseestlased enam vaimlises rippuvuses olla läänest, kui kõnesolevad Soome teadlased oma vaadetes praegusel ajal.

Sest ei ole mitte Lääne ega Ida, ei Aasia ega Euroopa, Mesopotaamia ega Ganges see, kus usumõtted ja

1) Missuguseks ristiusu kõrge aade teoorias — rahva sees, näituseks, keskajal sai, võime muu seas lugeda G. Le Bon „La Vie des Vénérables“ lk. 48: „See oli jäme ja aine-line usk. Jumal ja pühad olid nende lihtsalt võimsad isikud, kelle poolehoidmist saadi palvete ja annetustega.“

tunded sünnivad ja kasvavad, vaid kõigil pool sarnases loovas inimese hinges: selles psühofüüsilises üksuses, keda meie inimeseks hüüame. . . .

Soome teadlane on otsinud ja hoolega vaadelnud leitud pühakoja jätmeid. Vaatas: kivi näib lääne saarelt pärit olevat, teine kivi Islandilt, kolmas Daani rannalt. Kivid tahumata ja tooresaine näolised. Teadlane otsustas: kivid on Eestisse toodud; need on rändavad kivid, mida eestlased on tarvitanud.

Aga missuguse kuningakoja rakendamiseks mitmelt poolt toodud kivid kord olnud, seda ei saa teadlane nendest kõdunenud, kulunud kividest mitte kätte.

Oli kord pühakoda meie randadel. Aja jooksul on koda lagunenud, ehitajad ja õpetajad on kadunud. Mõni aeg seisid aukartust-äratavad varemed. Lihtsad inimesed käisid, vaatlesid ja kõnelsid järeltulijatele oma arusaamisest, mis endisest suurest iludusest. Varemedki pudenesid. Jäid iludusest mõned põhjakivid: ehtis- (ehte-) kivid on murenenud, sest et nende hoidmiseks teadmine ja tarve puudusid.

Nüüd tulevad virgad teadlased ja vaatlevad neid kõdunenud ja murenenud kiva ning leiavad, et need harilikud kerisekivid, arendamata põllukivid on, ja needki on uhitud teisalt meie randa.

Ei saa aga teadlased üksikute kivide uurimisest mitte kätte, kuidas rekonstrueerida kadunud koda, pühakoja ülevust ja stiili. Kas selle koda ehituseviis algupärane ja kaunidus ülev, ei seda ütle võõrsilt tulnud kivid mitte: sest ka võõraste kividega võib algupärase hoone ehitada.

Helsingis.

J. Luiga.

---

## „Estonia“ teatri kümne-aastase tegevuse ülevaade.

Tänavu sügisel sai kahe suurema Eesti teatri, Tartu „Vanemuise“ ja Tallinna „Estonia“ tegevuse algusest 10 aastat mööda. Mujal kultuurimail oleks see aeg niisuguste kunstiasutuste ajaloos liiga lühike tagasisivaatamiseks; meil, noore kultuuri juures on kümme aastat teatri ajaloos küllalt pikk ja äratehtud töö niivõrt tähtis, et seda mak- sab lühidalt vaadata ja ära käidud tee tähiseid nimetada.



Teeme seda siin lühidalt „Estonia“ kohta, kelle tegevust võimalik on olnud kõige selle aja jooksul tähele panna.

\*

Teatavasti käis 1905. aasta torm iseäranis hävitavalt üle Tallinna ja paiskas siit lühemaks või pikemaks ajaks kõik eemale, mis siin väljaulatavamad oli ja kes siin juhtivamat osa etendas. Muidugi tõi see palju segadust seltskonna-elusse, mille juhtimiseks küll paljud arvasid endid kutsutud olevat, aga selleks ära polnud valitud. Kavakindel kultuuripoliitikaline tegevus oli kauaks ajaks katkestatud. Mis ime siis, kui sajatuhandalise linna kasvavale tarvidusele teatrikunsti asjas vastu ei mindud ja selle rahuldamiseks plaanikindlaid eeltöösid ei tehtud.

Kuna Tartus enne teatri tekkimist kohase hoone ehitamise kallal mitu aastat töötati ja tulevase kunstiasutuse juhataja väljamaale õppima saadeti, tuli Tallinnas esimene neist küsimustest alles aastat viis pärast kindla teatritegevuse algust päevakorra, teisest on seniajani kuidagi mööda mindud.

„Estonia“ teater algas 1906. a. sügisel oma tegevust, ilma et mingisuguseid põhjuseid oleks üles seatud teatri kui kunstiasutuse kohta üleüldse või Eesti teatri kohta eriti. Teatri rajajateks olid asjaarmastajad näitlejad, kes kunstiküsimustega teooriaselt vististi koguni vähe tegemist teinud. Nad ühinesid trupeks, kes oma riisiko peal Eesti publikumile, mis järjest kasvava rahvuslase iseteadvuse tõttu kaunis arvukaks oli tõusnud, üüritud ruumides siin ja seal etendusi andis, kuni viimaks 1906. a. sügisel „Estonia“ selts, kelle juhatuses näitekunsti armastajaid isikuid oli, selle trupe oma kaitse alla võttis: oma ruumidesse näitlema palkas.

Nii hakkas Tallinnas Eesti teater järjekorraliselt etendusi andma (esite 3 korda nädalas), astus kunstilisele teele, ilma et ennast varemini põhjusemõtetega teatrikunsti alal oleks varustanud, ilma et teadvuslase igas sammus oleks hinnanud või hinnata suutnud.

Teatri kunstilisteks juhtideks olid isikud, kes senini hoopis kunstile kaugeil põldudel töötanud ja ainult vaba aega kunstile pühendanud.

Sellega on kõik „Estonia“ teatri puudused seletatavad ja tema eksisammud arusaadavad ning ka vabandatavad. Palju halvemat oleks neil tingimisel võinud karta, palju aeglasemat arenemist oodata, kui see tegelikult on olnud.

Teatavasti on tegelikus kunstitöös a n n e määrava tähtsusega, mitte teorialised teadmised. On olnud kirjanikka ja luuletajaid, kes vaevalt kirjaoskajad, kellele kunstiteooria tundmata, kellel esteetikast vähe aimu, kelle teadmised laialised ei ole, kes aga siiski suurematuid töid loonud. Kunstniku-inspiratsioon on neile kui vaim peale tulnud, kunstniku-ettekujutus on neile ilmad avanud, mis tarkade ja mõistlikkude eest varjul, ja kunstnikumaitse aitab neid valida paremini kui kõik esteetikareeglid.

On ka neid, kes kõigi teadmistega varustatud, mis praeguse aja kunstiteooria annab, ja kellel kõik suurte meistrite tööd eeskujudena tuttavad, kes aga siiski hoolimata kõigest jõupingutusest vähese väärtusega teoseid loonud. Neil puudus see üks asi — anne.

Ei ole aga kahtlust, et teorialised teadmised kunstilist tegevust edendada suudavad ja kui nad ka mitte palju positiivset juure ei suuda lisada, siis aitavad nad ometi eksisammude eest hoida, eksiradadel käimist selgeks teha. Nagu loogika ei suuda kellestki mõtlejat teha, küll aga eksijärelduste eest hoida, niisama ei suuda kunstiteooria kellestki kunstnikku teha, küll aga kunstnikku eksiteede eest hoida.

„Estonia“ teatrit on tema kümne-aastasest arenemises edasi viinud anne enam kui kunstiteorialised teadmised. Kümme aastat on peaaegu alati tarviliselt ettevalmistatud juhita ja tarviliku, teorialiselt ajakõrgusel seisva näitejuhita mängitud ja peaaegu sinnasamasse jõutud, kuhu „Vane muine“ õige põhjalikult ettevalmistatud ja soliidse haridusega direktori juhatusel saanud. Sellest võib küll oletada, et „Estonia“ hea juhatuse all vahest kaugemalegi oleks võinud jõuda.

„Estonias“ tõusid kohe alguses mitu annet välja paistvale kohale, nende seas iseäranis P. Pinna ja Th. Altermann. Nende ainsaks „kooliks“ oli kohalik Saksa teater olnud. Nad olid sealt mõndagi omandanud, aga mitte väga palju valikuga. Sellest eksisammud esimesel ajajärgul: teatraalsus kõnes, miimikas ja liigutustes. Draama kippus alati melodraamaks, naljamäng jandiks muutuma. Ei usutud veel, et üleelamiste täieline kujutus ja tunnete sügavuse mõõdukas, tagasihoidlik, loomutruu edasiandmine vaataja peale mõju võib avaldada, usaldati enam teatraalse mängu ja välispidiste näitelavaliste võtete mõjuvust. Püüti rahvale ka alati uue pakkumisega vastutulelik olla, mis liig sageda uute tükide etendamise ja sellega ühes nende pealiskaudse kätteõppimise kaasa tõi.

Ühel hoo-ajal poolsada uut osa ära õppida — see ei anna suurt võimalust neisse süveneda, teeb paratamata pealiskaudseks ja pinnapoolseks.

Vastutulelikkus publikumi soovidele ja maitsele avaldus ka selles, et operett paar aastat pärast alalise teatri asutamist „Estoniasse“ toodi ja ta sest saadik seal alati tähtsal kohal on. P. Pinna oma mitmekülgse andega esines kohe heade tagajärgedega ka opereti alal ega ole sellest, publikumi poolt kõige lahkemini vastuvõetavast lavatoode-liigist enam lahkunud. Draama ja naljamängu juhatus pidi sellepärast tema käest ära minema; neis võis ta opereti kõrval aeg-ajalt esineda, kuigi mitte täiesti operetis omandatud võtetest ja mänguviisist vaba olles.

Draama ja naljamängu juhatajaid on „Estonias“ mitu olnud, aga mingit suuremat uuendust ei ole neist keegi toonud. Th. Altermann, kes algusest saadik P. Pinna kõrval juhtivat osa mänginud, kes aasta viie jooksul ilmatu hulga osasid õige hea eduga ära mänginud ja publikumi, iseäranis selle õrnema osa pailapseks saanud, arvustuse poolt aga sagedasti jahedust kannatanud, ei jäänud viimaks enam isegi enese mänguga rahule ja sõitis pikemaks ajaks Saksamaa teatritesse ennast täiendama. „Vanemuisest“ tuli K. Jungholz, kes Saksamaal viibinud, seal mõndagi õppinud ja sealt mitmesugusid teadmisi näitelavategevuse jaoks kaasa toonud, näitejuhiks ja näitlejaks. Tema püüdis pearõhku draama peale panna, aga tema püüete, tahtmiste ja võimete vahel ei olnud iga kord kokkukõla.

Kui „Estonia“ seltsi ringkond vahest vähe hoolt kandis teatri puhaskunstilise külje arenemise eest, siis ei või talle välimise külje eest hoolitsemist mitte süüks panna. See ei olnud küll mitte „Estonia“ selts ise, kes hiiglasuure teatrihoone ehitamise korda saatis, siiski seesama ringkond, kes alati „Estonia“ ümber seisnud. 1913. a. suvel sai hoone valmis, missugust enne Eestis pole ehitatud, ja teater asus sinna sisse. See oli juba kunstitempel, mis vahest suuremalegi kui väiksele Eesti rahvale oleks kõlvanud. Selle kunstitempli kohaselt ei leitud Eesti näitekirjanduski arenenud olevat ja avamisel mängiti Shakespeare'i „Hamleti“, milles Daani prints'i väljamaalt kauema aja järele tagasi pöörnud Th. Altermann kujutas. See oli enam praktiline „kool“, mis Th. A. väljamaalt kaasa tõi, kui teorialised vaated teatrikunsti peale. Ta aias näitejuhina ja näitlejana väljamaa eeskujusid enam-vähem õnnestanult järele, kui et teadvuseliselt mingi stiili poole oleks

kaldunud või sügavamaid põhivaateid järjekindlalt kultiveerima hakanud. Kui andeline näitleja oli aga Th. Altermann väljamaal praktilises koolis suuresti täienenud, võis aga haiguse pärast veel ainult ühe aasta uues „Estonias“ tagajärjerikkalt töötada.

Huvitavat vaheldust tõi mänguviisisse soomlane proua Hilma Rantanen, kes paar aastat (vaheajaga) „Estonias“ draama juhatajana ja näitlejana tegev oli. See ei olnud küll puhas stariüsteem, mis see temperamentlik ja õige laialise tundeelu kujutamise võimega energialine naine esitas, aga kaldus selle süsteemi poole. Proua Rantanen valis tükid, milles tal õige väljapaistvad, välispidiselt hiilgavad osad olid, milles ta suuri, vägevaid üleelamisi sai avaldada ja nende läbi keskpärasest vaatajast tugevasti vapustada. Ta ohverdas tundmuste peenuse, tagasihoidliku sügavuse ja üleelamiste intiimsuse, et aga suuremat hulka mitte külmaks jätta; paratamata jättis ta enamnõudliku osa publikumist ja arvustuse jahedaks. „Tundmata naisterahvas“ — kriminaaldraama — oli proua Rantase tõmbetükk; see oli temale ja tema sellele kõige kohasem, selle läbi avaldas ta kõige suuremat mõju ja selle läbi lõikas ta kõige enam loorberid. Pikkamisi näis ka publikum andelise soomlase vastu, kes iseäralisest vanamoelisest laulvast, meile võõrast deklamatsioonitoonist lahkuda ei suutnud, jahedaks jäävat, mis, võib olla, talle üle lahe tagasi pööramiseks põhjust andis.

P. Pinna käis suviti väljamaal suuremate teatrite mängu vaatamas, ei toonud sealt ka mingid teoorialisi põhivaateid teatrikunsti kohta kaasa, aga näis neil reisidel, nii lühikesed kui nad ka olid, mõndagi õppinud olevat, täienes ja küpsis, kuigi peasjalikult opereti jaoks. Uue teatri esimese aasta lõpul tuli tal direktoriumiga väike arusaamatus ja ta lahkus umbes aastaks Eestist, et Vene teatrites õnne katsuda.

Teine (1914/1915.) aasta uues „Estonias“ oli välimiselt ja sisemiselt üks kõige raskematest. P. Pinna oli ära, Th. Altermann haige, selts ei riskeerinud sõja pärast näiteseltskonda palgata. Näiteseltskond mängis talve läbi oma riisiko peal ja tuli asjaga kaunis hästi välja. Järgmisel (1915/1916.) aastal julges jälle selts, olgugi et vaenlane Dünani tuli, näiteseltskonna ametisse palgata ja töö läks endise hooga edasi; puudus ainult Th. Altermann, kes kevadel 1915 kolmekümne aasta vanaduses selle ilma näitelavalt jäädavalt lahkus. P. Pinna pööris koju tagasi ja hakkas jälle „Estonias“ tööle, peasjalikult opereti alal.

Operetti käidi nii rohkesti vaatamas, et teater sel hoo-ajal, hoolimata õige suurtest väljaminekutest, omaga välja tuli, kuna varemini ikka puudujäägiga oli töötatud.

Üleüldse on operett Tallinna teatris aukohal olnud, publikumi poolt alati rohkem osavõtmist leidnud kui näitemäng ja „Estonia“ seltsi poolt iseäralise hoolitsuse osaliseks saanud.

„Estonia“ teater on kümne aasta jooksul suuresti edenenud välimiselt, aga edenenud ka sisemiselt. Alguses tähendasime, et tarviliselt ettevalmistatud juhataja puudusel teater oma tegevust kindlate kunstiliste põhjusemõteteta alustas ja edasi viis; asja kandsid andelised näitlejad, kes ühtlasi ka näitejuhtide kohuseid täitsid. Kui praegu meele tuletada estonlaste mängu esimesel teatri tegevuseaastal ja võrrelda seda praeguse mänguga, siis võib väga suurt vahet märgata. Arenemine on läinud kunstliku teatri-tegemise juurest elu tõsise kujutamise, kunstilise realismuse poole, ja suure rahuldusetundega võivad publikum, arvustajad ja näitlejad ise pika ärakäidud arenemisette peale tagasi vaadata. On palju ebakunstilist ja ebarealistilist unustatud, palju valehiilgust ja näitelavalist kassikulda kõrvale heidetud ja läheneda suudetud suurele kunstipõhjusmõttele, mis nõuab, et kõige vähema jõukulutusega kõige suuremat mõju peab avaldama. Ei ole aga vist näitlejad isegi arvamisel, et neil tarvis pole endid alatasa täiendada.

Tallinna publikum võlgneb palju tänu „Estonia“ seltsile, kes teatrit üleval pidanud, osaühisusele, kes uue kunstitempli ehitas ja selleks peajasjalikult laenu teel raha muretses; aga kõige rohkem tänu on küll näitlejad ära teeninud, kes ise eneste arenemise eest hoolt on kannud ja eneste ande ning tööga teatri samasugusele edenemiseastmele viinud, kuhu teine teater tarvilise ettevalmistusega juhataja abil jõudnud.

Ed. Hubel.

---

## „Emajõe ööpiku“ 50-aastase mälestusepäeva puhul.

*Habent sua fata libelli!* — ütlesid vanad roomlased. Tõesti, raamatutel on oma saatus. Mõned ilmuvad, et seda-maid kõige kaduvuse teed rännata, kõlblikud ainult tolmu pühkimiseks, teised jõuavad auastmele, neid tuletatakse

meele siis veel, kui nende kirjutajad ammu tuhk ja põrm. Meil Eestis on tänini paari raamatu mälestust suuremal määral pühitsetud: Pühakirja ja „Kalevipoja“. 1912 vaimustas „Kalevipoja“ 50-aastane mälestusepäev rahva laiemaid ringisid. Tänavu astub teise raamatu 50-aastane mälestusepäev meie vaimusilma ette, mitte selle nõudmisega, et me seda „Kalevipoja“ juubeli viisi peaksime, küll aga, et me teda vähemalt meele tuletaksime.

26. märtsil 1866 andis Tartu tsensor trükiluba ja 1866 ilmus Tartus H. Laakmanni kulu ja kirjadega „Emajõe ööpik I“, 45 luuletust nimetamata luuletaja sulest, 64-leheküljelises 16<sup>o</sup> kausta raamatukeses, millele II anne tänini järgnemata jäänud.

Millal „Emajõe ööpik“ tõepoolest raamatuturule pääsis, jääb hämaraks. „Eesti Postimehe“ 1866. a. Jututoa 23. numbris seisab järgmine teade: „Eesti öpik Emmajõe kaldal“. Selle nime all saab Tartus H. Laakmanni juures, nii palju kui me teada saanud, tänavu suvel üks väike raamat trükitud, kust me alamal seisvad salmid oleme välja võtnud ja siin lugeda annud.“ Järgnevad Koidula laulud „Su priiust olid matnud“ ja „Oh halasta ja kannata“.

Nagu eelolevast teatest selgub, pidi laulude kogu esmalt nime kandma „Eesti öpik Emmajõe kaldal“. Vist silmas pidades, et üks „Eesti öpik“ varem ju ilmunud alaväärtulise sisuga, ja kirjandusega vähem tuttav isik kergelt võiks „Eesti öpiku“ „Eesti öpikuga Emmajõe kaldal“ ära vahetada, otsustas luuletaja, nagu oletada, raamatu nime trükkimise ajal muuta, ja nii jäi viimase nime all kuulutatud raamat välja tulemata, õigem — ilmus „Emmajõe öpiku“ nime all. Kes teab, ehk tegi nimemuutus tsensuuris raskusi. Raamatu nime-leheküljel nimetatakse trükkimiseaastaks 1866, aga näib, et sel aastal luuletustekogu sugugi ei pääsnud turule. Vähemalt puudub nimelehe järele 1866. a. trükitud „Emmajõe öpik“ M. Jürgensi avaldatud kõigi 1866. a. ilmunud Eesti raamatute nimekirjas. Mõnigi kord juhtub, et raamat valmis küll trükitud, aga alles tükk aega hiljemini rahva kätte pääseb. Nii-sugune lugu näib ka „Emmajõe öpikule“ kätte jõudnud olevat. Aasta kulub „Eesti öpiku Emmajõe kaldal“ peatse ilmumise kuulutamisest, enne kui 1867 „Eesti Postimehe“ 26. nri kuulutustes H. Laakmanni trükikoda „Emmajõe öpiku“ müügilejõudmisest teada annab.

„Argselst astub sinu ette, Eesti rahvas, isamaa-laulik, usaldab su kätte lauluannet pakkuda!“ teretab luuletaja.

Argtus paistab iseäranis ühes tükis silma, nimelt kirjaviisis. Argselt võitleb luuletustes uus kirjaviis vanaga. Nimeleht ei avalda uuendusest mingisugust märki, nagu salakaup esineb korraka „Teretamine“ uues kirjaviisis, et järgmises luuletuses „Emmajõe kaldal“ vanale jälle ruumi teha. Argsel viisil pakub raamat kolmandas luuletuses jälle uut, niisama järgmistes, et siis üheksandast luuletusest peale isaisade kirjaviisile jäädavalt maad anda. Uus kirjaviis upub vanasse. Luuletaja teeb uuega küll katseid, aga ei julge teda igal pool maksma panna. Vana kirjaviis võidab arad katsed. „Emmajõe õpik“ esineb kirjaviisi poolest peaaegu ainsa sellesugusena. Selle ilme kohta annab Koidula ühes kirjas Kreutzwaldile ise seletust: „Vaene „Emajõe õpik!“ Kui mitu korda oled sa ennast seks ja jälle tagasi „Emmajõe õpikuks“ muutnud, enne kui trüki alla said ja sealgi veel — Ma kardan, et just need suled, mis raske moondamisega sulle sassi läinud, Viru lauliku silmi lendeski su peale pöörnud. — — — Teie leidsite kahte kirjutuse viisi seest, teist, keda mina trüki läbi avaldada tahtsin, teist, keda avaldama pidiin. Ärgu kaebaku keegi, et temal üks kirjavaht punase pliatsiga kannul, — mõnel on neid enamgi!“ (Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, l. 20). Nagu sellest Koidula kirjast selgub, kirjutas ta „Emajõe õpiku“, aga pidi selle hiljem „Emmajõe õpikuks“ muutma, vana kirjaviisi oma luuletusi ümber kirjutama, kusjuures mõned luuletused nagu kogemata uude kirjaviisi alale jäid. Kahju, et Koidula kirjavahetust Kreutzwaldiga ju enne „Emajõe õpiku“ ilmumist ei alanud: siis oleksime talt eneselt kuulnud, kudas „Eesti õpikust Emmajõe kaldal“ „Emmajõe õpik“ sai.

Kui ka raamat pisuke ja luuletaja nimeta, äratas ta ometi rohket tähelepanemist, sest pea käis jutt suust suhu: luuletuste kogu olla ühe Eesti neiu töö. Naisterahvaid luuletajate hulgas võis 50 aasta eest Eestis valgeteks varblasteks lugeda. Siin astus nüüd neiu oma Muusa lastega turule, häbelikult, nagu linikuga nägu peites, et keegi teda ära ei tunneks. Sajasuuline faama pasundas ometi aja jooksul maailmale välja: Tartus Tiigi uulitsal, Maarja kiriku juures on Emajõe õpiku pesa; sealt tungivad ta „laululained“ „postipapa“ talust Eesti turule. Ennem kui Eestis sellest avalikult kirjutati, kirjutati sellest ju Soomes ja Soomest jõudis teade Saksamaalegi.

„See on tõesti õpik!“ hüüdsid „Emmajõe õpiku“ laulu kuuljad. Niisugust laulu ei olnud Eesti rahvas veel

harjunud kuulma. Tänini sirtsusid varblased, vaakusid varised, kilkasid hakid; nüüd korraga :

Mis laululine lahkeste — ööpik, ööpik!

Käis kullakeeli südame — ööpik, ööpik!

Eesti enam haritud, veel koguni väike ringkond kuulas, imestles, tundis vaimustust. Koidula nimi liikus mõne aja pärast kõigi ärganud eestlaste keelel. Nagu Memnoni sammas helises „Emmajõe öpik“ esimesed 25 aastat luulejüngrite kõrvus; nagu Aiolose kannel äratas ta neid omalt poolt tundeid maailmale avaldama. Isamaa ja rahvas — need ei pidustanud ammugi oma apoteoosi, küll aga kuulutati nüüd, et neilgi olemiseõigus suurte rahvaste seas. Isa Jannsen oli ju enne Eesti maast ja rahvast laulnud, võõrsilt toodud mõtteid katsunud Eesti kujusse valada. „Eesti laulik“ äratas oma jagu, ei jaksanud aga sünnitada kestvat vaimustust. Nüüd ilmus „Emmajõe öpik“, kelle helid, mõned põiked välja arvatud, „luu Eesti luust, liha Eesti lihast“, taotlemise sihiks saades epigoonide karjale kauemaks ajaks, kuni *fin de siècle* uued ülesanded luuletajatele seades „ööpiku“ kultuse lõpetas. Koidula kaasaeglased igapidi ammutasid kõik Koidula avatud allikatest, enam-vähem Koidula poolt päevakorraale toodud mõtetest.

Kuna ööpiku hõiskehelid vaimustuseduurides kõlavad, panevad nad eneste ümber nagu oigava luu molli ühtlasi häälitsema, nii et kogu mulje tihti melanhoolia tekitab meie südamesse: mineviku mõrud mälestused kerkivad nagu vaimud meie silma ette hõljuma ega taha nii pea meie silmaringist lahkuda. Pisarategi valamise puhul püüab ööpik taevalist lootusebalsamit rõhutud hingedesse tilgutada ja paremat tulevikku ennustada, trööstides: „Pea kõrgesse! Aeg annab arutust!“

Mul ei ole siin tahtmist „Emmajõe öpikut“ pikemalt arvustada, vaid tuletan ainult ta ilmumist meele.

„Emmajõe öpiku“ helide imestlemine avaldas enast ometi enam üksikutes ringkondades mõtete vahetuses kui ajakirjanduse kellahelistamisel. Kirjandusele pühendati poole aastasaja eest Eestis harva veergusid. Postipapa ei tahtnud avalikult oma lapse tööd kiita. „Emmajõe öpiku“ viisakaks esitajaks luulesõpradele astus C. R. Jakobson. Tema sulest trükkis „Eesti Postimees“ nr. 29 1867. a. järgmise soovitusena „Emmajõe öpikule“:

„Imelik suvi meil tänavu! Lehekuu tõi lund, jaanipäev käo kukkumist ja ööpiku laulu. Ei ole veel nädal



mööda, kui nende laulikute viisid Pühajärve kaldal mu meelt rõõmustasid ja kui ma hüüdsin: Jumalaga seks aastaks! Aga vaata, Emmajõe kaldal kostis mulle uuesti ööpiku laul vastu, mis nii vägevasti mu südamesse tungis, et sest ka teistele pean jutustama. Üks väikene raamat, Emmajõe öpik, puutus siin mu kätte ja selle ööpiku viisidest tahan sulle, sõber, täna rääkida.

Viimastes aastates on meid mitmed „lauljad“ ja laulikud oma annetega katsumas käinud. Mõne laulud on meist ka suure rõõmuga vastu võetud, suuremast jaost aga pidin ütleva: kahju, et sandi salmikutega saapaid ei või tallutada, seal oleksid nemad oma õige koha peal. Seda suurem on seepärast meie rõõm, kui meile sellesuguse inetu kära kõrval jälle mõned viisid vasta kõlavad, Eesti südame sügavusest välja keenud, kelle sees vägev lauluvaim õhkub. Niisuguseid laulusid leiame aga „Emmajõe öpikust“ paljugi, nõnda kui „Sind surmani ma tahan“, „Üht Eesti laulu“, „Mu isamaad nad olid matnud“, „Su priiust olid matnud“, „Küll tahaks nad“, „Mõtted Toome-mäel“ ja mitu muud, ja kui su süda valjumini ei löö, su rind rutemini ei tuksu, siis ta seda millalgi ei tee. Tõesti, toogu eestulev aeg, mis ta toob, kuulsaid laulusid ja laulikuid, ülemal nimetatud laulud saavad nende kõrvas ikka kõlama ja elama, kuni Eesti keel elab.

Aga kes on see „Emmajõe öpik?“ Alandlik Eesti linnuke, kelle järele sa ei tohi otsida, sest kus ööpiku vaikse laulumetsa tungitakse, seal tema laul enam välja ei kosta. Olgu sul ta laulu häälest kuuldes küll. Ööpiku laulu kuuldes ei püüta ju ta sulgi näha, muidu jääb vait. C. R. J.“

C. R. Jakobsoni nimetatud kodumaalised, rahvuslised laulud leidsid Eesti südames tõesti kõige rohkem vastukõla, järgnevatele luuletajatele nagu uut luule eeskava määrates; kuid peaaegu kõik needsamad luuletused jõudsid teisel pool, baltlaste seas rahvuslisest vaimust hõõgumise pärast „Indeksi“. Kooliraamatutele, kuhu mõni neist ära trükitud, püüti tarvituselevõtmiseks takistust teha, arvates, nad sisaldada kihutust. Kahtlustatud luuletused said osalt Harry Jannseni „Liederbuch eines Balten“ kaudu 1880 ka mitte Eesti keelt oskavate baltlaste seas tuttavaks, aga vaevalt võib ütelda, et baltlased luuletustest oleksid paremad arvamised saanud. Koidula luuletustekogu väljaandmise puhul tahtis Dr. E. Michelson veel möödaläinud aastakümnel kahtlustatud luuletusi vägise välja jätta, sest mõjurikkad baltlased olla talle ütelnud, neis avalduda

kihutusevaim. Talle seletati, et kui Koidula kodumaalised luuletused trükkimata jäävad, kogu palju väärtusest kaotab. Ka Koidula tütar kaldub arvamise poole, et ema kodumaalistest lauludest mõnda tuleks trükkimata jätta; tütar ei soovi, et ema luuletused eestlastele rahutuseks kudagi viisi põhjust annaksid. Seletused niisuguse põhjuse puuduse kohta jäid tagajärjeta. Ühelt poolt siis hea, et Koidula luuletused tänini ilmumata, neis oleks Jakobsoni ülistatud helmed puudunud, kuna teiselt poolt ometi kogu mitteilmumist sügavalt tuleb kahetseda. Jääb üks troost järele: 20 aasta pärast võivad Koidula luuletused täielikult ilmuda!

Pikema arvustuse kirjutas „Emmajõe öpiku“ kohta Kreutzwald, kuid see arvustus ilmus luuletajale enesele saadetud kirjades, jäi siis maailma eest varjule. Alles „Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I“ tutvustab laiemaid ringkondi ligi poolsada aastat hiljemini selle arvustusega.

Kuna baltlased Koidula vaimustust-aratavate laulude peale kõõrdsilmil vaatasid, leidsid luuletaja-neiu laulud lääne pool Venemaa piirisid ohtrat kiitust. Kreutzwald tutvustas kirja teel tuttavaid noore Emajõe ööpikuga, muude seas ka professor Schott'i. Viimane arvas oma kohuseks Saksa ajakirjas „Magazin für die Literatur des Auslandes 1869“ nr. 10 Saksa lugejatele Eesti luuletaja-neidu esitada. Kahjuks ei saa ma praegu tähendatud ajakirja kätte ega või sellepärast Eesti lugejatele professor Schott'i kirjutuse sisu avaldada. Selle asemel võin üht prof. Schott'i kirjutatud kirja Kreutzwaldile tarvitada, kirja, mis teadusemehe mõtteid Koidula luuletuste kohta avaldab (Võrdle ka Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lhk. 295—297).

Schott'i kirjas Koidula kohta käiv osa on järgmine: Mis „Emajõe ööpikusse“ puutub, tahaksin kõige pealt teada, kas ka Teie selleks ilusaks pärjaks olete õisi annud ja missuguseid. Suuremal osal on raskemeelne põhitoon, nagu seda teisiti ei või oodatagi, aga sealjuures kostab sealt nii hell, nii õrn piinatud kodumaa armastus vastu, ja kui liigutavalt on ülepea kõrgemad tundmused seatud sõnadesse!

14. leheküljel segavad mind ühe iseäralise linnu „ellast katvad tiivad“. Kas see peaks luuletaja südamest olema tulnud? Enam meeldib mulle (l. 60) Sinu lapsed lõõga kandvad, — — — ülepea kõik mõtted Toomemäel. Nii-sama ka „Emajõe kaldal“. Vägevasti südamesse räägib „Oh armasta“ ja „Palu andeks“. Esimeses on mul arusaamine natuke kahtlane sõnadest: „Oh Jumal, süda küll sul kurja mõtlend, kuid tema kaebades käib oma teed!“

Väga liigutavas luuletuses: „Nad on mu armukest pannud“ peab tarku sõnu teises salmis vist hauakõneks tähendama? Mis on aga „nime seadmine“?

Ja nime seadsid ja risti,  
Kus tarku sõnu peal,  
Nad haa äärde, ja kaebid  
Ja vaatsid kurjalt mu peal.

Soomeski leidis „Emmajõe õpik“ õige pea tähelepanemist. Professor Yrjö Koskinen, Krohn ja teised said pea Koidula luuletuste koguga tuttavaks ja selle kohta ilmus Soome lehtedes enam kui üks soovitus. Kahjuks ei ole mul selleaegseid Soome lehti käepärast ega või siis siin nende kirjutusi avaldada.

„Emmajõe õpik“ on kirjaturult ammu kadunud, uut trükki ei ole enne 20 aastat loota, ainult üksikutest raamatukogudest leidub aasta 50 eest trükitud raamat veel, aga need muljed, mida luuletused poolel aastasajal avaldanud, heljuvad meie mälestuses edasi, meid ärkamiseaega tagasi viies.

M. J. Eisen.

---

## Aadu Grenzstein †.

Käesoleva aasta 16. juulil tuli Aasovi-Doni Kommerts-panga kaudu Tallinna teade, et A. Grenzstein Prantsusemaal Mentoni linnas on ära surnud. Teade oli lühike ja tuli kaudsel teel. Isegi surmapäev on seni veel teadmata.

Grenzsteini surmateade tõendab ainult seda, et tema aktid nüüd lõpulikult on arhiivi antud. Tema avalik tegevus Eestis oli juba varem lõpetatud. Kui ta viimasel ajal mõnikord kaugelt kodumaa asjus häält tõstis, siis kostis see juba otsekui hauast, oli ajast ja arust. Vanal mehel ei olnud nähtavasti teadmisi sellest, missugused kodumaa olud viimasel ajal on, või puudus tal tahtmine ja võime meie edenemise hindamiseks. — Omal ajal võis arvata, et Gr-i intelligents teda aimata laskis, et ta aeg täis on ja mees selle tagajärjel avalikust tegevusest taganes. Aga ometigi ei osanud vana hallpea õigel ajal vaikida ja tegi oma viimase esinemisega enese kui poliitikuse ja inimese võimatuks ning kahandas oma nime ümbritsevat aupaistust tublisti.

Elulugu. Aadu Grenzstein sündis Tarvastus 24. jaanuaril 1849 kehva talurentniku pojana. Alles pärast leeriskäimist võis edasipüüdja noormees Tarvastu kihel-

konnakooli astuda (1867). Siis oli Eesti ärkamise-aeg ja kihelkonnakooliõpetaja H. Wühner oli selleaegse liikumise agar poolehoidja. Tema tutvustas ka noort Grenzsteini asjaga. 1869 tegi Gr-n Paistus vallakooliõpetaja eksami ära ja oli kuni 1871. a. Tarvastus Wühneril abiks. 1871 astus Gr-n Valga kooliõpetajateseminaari, kus tuntud koolimees Zimse direktoriks oli. 1874 lõpetas Gr-n seminaari. 1874—76 oli ta Audrus kõstriks ja väimustatud kihelkonnakooliõpetajaks. 1876 viibis Gr-n paar kuud Saksamaal, kus ta seminaariolusid tundma õppis (Karalenes ja Hal-



berstadtis). Tagasi tulles astus ta Tartus Hollmanni seminaari kooliõpetajaks. Siia jäi ta kuni 1878. Ühtlasi oli ta 1877 ja 1878 Tartu ülikoolis erakuulajaks. Hollmanni õpetusesüsteem — õpeta, aga ära targaks tee — ei meeldinud Gr-ile (Kampmann, E. k. peajooned<sup>1</sup>). Gr-n lahkus ja sõitis väljamaale, Vieni Pädagoogiumi, kus kuulus kasvatusteadlane Friedrich Dittes direktoriks oli (1868—81). Ühtlasi käis Gr-n ka Vieni ülikoolis ettelugemisi Saksa keele ja kirjanduse üle kuulamas ning tegi siin Saksa keele kooliõpetaja eksami. 1880 lõpetas Gr-n õppimise Vienis

1) Teisest ustavast allikast oleme kuulnud, et Gr-nile seminaari töös uusi kohustusi on juure pandud, mida ta täita pole tahtnud.

ja sai Peterburis kindral Rudanovski perekonnas kodukooliõpetajaks. 1881 astus ta „Eesti Postimehe“ toimetajaks ja aasta pärast hakkas ta ise oma asutatud ajalehte „Olevikku“ välja andma. 1881—83 oli Gr-n ka Tartu ülikoolis ajalugu kuulamas (erakuulajana). 1892 andis ta „Дерптскій Листокъ“ (pärasine Прибалт. Листокъ) välja. Olevikku toimetas Gr-n 20 aastat ja võttis selle aja jooksul kõigest Eesti eluavaldustest omal viisil agaralt osa. 1892 ehitas ta omale Laia uulitsasse Doome mäe kaldale elumaja. Juulikuu algul 1901 pani ta Oleviku toimetamise maha, müüs lehe ja trükikoja ära ning asus põliselt Pariisi elama. Käis paar (?) korda vaikselt viisil kodumaal asju õiendamas ja vaikis umbes 8 aastat. Peale maja müümist (1909. a.) astus Gr-n viimast korda avalikult üles. Ta esines Eesti elu Pankroti kuulutusega, Kodumaa korralduse projektiga, kirjutas Rahva Päevalehes ja tema jaoks uuesti jalule aetud Olevikus ning avaldas (1911) oma viimase luuletöö, muinasloolise Koit ja Amariku. — Tänavu kevade tuli Pealinna Teataja kaudu sõnum, et Gr-n vabatahtlikult Prantsuse sõjaväkke astunud; sõnumil ei olnud vist tõepõhja all, sest varsti peale selle tuli Postimehe kaudu teade Gr-i raskest neerukivi - haigusest ja suvel surmasõnum. — Nii oli — lühikestes joontes võetud — selle rahvamehe elukäik.

Kadunu puhkab nüüd võõras mullas eluväsimust, aga tema teod käivad ta järel. Allpool katsume jõudu mööda, sine ira et studio, tema tegevust käepärast olevate allikate najal vaadelda, nii positiivsest kui ka negatiivsest küljest, nii kuidas kitsas ruum ja napp aeg seda lubavad.

Grenzstein kui koolimees. Üleüldiselt peeti Gr-i heaks koolimeheks. Kahjuks puuduvad mul lähemad teated tema tubliduse üle tegelikus koolitöös. Vahest oleks tema õige tööpõld just sel väljal olnud. — Arvatakse, et Gr-il mõte olnud sõprade abil Aleksandri kooli juhatust oma kätte saada ja et ta sellep. Vieni Pädagoogiumis enast sellele ametile põhjalikumalt ette valmistanud. Sõpradel pidi siis asja olema teda selle tähtsa koha peale soovitada. — Igatahes oli Gr-il kui koolimehel oma aja kohta tubli ettevalmistus saadud.

Kui Gr-i Kodumaa korraldusest lastekatsumise lugu Audru kihelkonnakoolis lugeda ja seda tähele panna, kuidas Gr-n seal ironiseerivalt ja halvakspanevalt oma koolitööst jutustab, siis ei saa meie temast kui heast kooliõpetajast, kes armastusega oma töö juures peab olema, kiitvat

tunnistust. Vahest võib seda eitavat näitust osalt sellega seletada, et Gr-n hiljem oma seisukoha endise tegevuse ja selles esitatud tendentsi vastu muutis ja meie koolielu juhtivate võimudega opositsiooni sattus. Igatahes ei tohi seda silmast lasta, et Audru lugu Gr-i viimasel eluajal on kirjutatud, kus vana mees juba mäest alla läks ja äärmuseni isiklikuks ning eitajaks muutus. Võimalik ka, et Gr-n oma iseloomu pärast ennast ei tunnud oma auditooriumiga hingeliselt köidetud olevat ja seda ära tundes koolimehe tegevusele selja pööras.

Oma eluajal kirjutas Gr-n umbes 20 kooliraamatut. Paremad neist on sellest ajast pärit, kus ta veel tegelik koolimees oli. Nüüd on nad vananenud ja tarvitusest ära heidetud, peale Saksa keele õpetaja, mille esimesed jaod vist mitmes trükis on ilmunud.

Gr-i Riigikeele õperaamat (1888—90) ja Laste lugemiseraamat (1896) ei leidnud omal ajal kooliülemuse poolt heakskiitmist neis leiduvate puuduste pärast ja saadeti autorile tagasi. Põhjuseks ei olnud vist mitte bürokraatiline patriotismuse puudus; ennem vast see, et Gr-n kauemat aega koolitööst eemal oli. Tema Eesti lugemiseraamat, mille autor toimetusetöö kõrval kaunis ruttu valmis sai ja juba aasta pärast (1888) teises trükis ilmutas, ei suutnud läbi lüüa. Keegi selleaegne koolimees, kes Gr-i teenuseid hinnata oskab, ütles selle raamatu kohta: edasitagasi keksimine ja tüütav sõnade pildumine tõsiste ja lihtsate asjade juures, ironiseerimine või nali teaduslikkude ainete käsitamisel, püüd näidata, kui vaimurikkalt autor seda ja teist võib ära ütelda, selle tagajärjel segav sõnade mäng, nii et iga lugeja ei tea, mis siin tõde ja mis nali ning kus teadus lõpeb ja mõttemäng algab — teevad Gr-i Kooli lugemiseraamatu vastumeelseks.

Teaduste populariseerimise asjus võiks Gr-ile neid-samu asju ette heita.

Eesti keele õpekavade kokkuseadja komisjon tunnistas 1915. a. Gr-i aabitsa mittedoovitavaks.

1879 ilmus Gr-i sulest Koolmeistri käsiraamat, mis meie vallakoolmeistritele pädagoogikaga tutvustamiseks oli määratud ja nende poolt otsitud raamat oli. — M. Kampmanni tunnistuse järele (Eesti kirjand. peajooned) on Gr-i Kooli laulmiseraamat (1878) selle õpeasja meil uutesse rööbastesse juhtinud. — Teiste arvamiste järele on õpekäik Gr-i Kooli laulmiseraamatus küll teoreetiliselt õigesti, pädagoogika põhjusemõtte järele „kergemalt raskemale“ läbi viidud, kuid liig kuivalt ja pedantiliselt. Üleliigsed häälehar-

jutused, isegi intervallide trehvamise harjutused algastmel, ei lase õiget elavust ja rõõmu lauluõpetusesse tulla, kui Gr-i raamatu järele käiakse. Ei ole see raamat meie teada kuigi laialt koolidesse jõudnud tungida.

Et Gr-i kooliraamatute tähtsust oma aja kohta õieti hinnata, peab ennast meie selleaegsetesse oludesse tagasi mõtlema. Allpool toome tema raamatute nimekirja.

Grenzstein kui publitsist ja poliitikus. Aga asjaolud kujunesid nii, et Grenzsteinist koolimeest ei saanud, vaid ajalehetoimetaja ja poliitikamees, teadagi nõndapalju kui Eesti poliitikamehest ülepea kõnelda võib. Meie kitsastes oludes olid vanemad ajalehetoimetajad pea ainukesed avalikud tegelased ja poliitikamehed. Rahvas hakkas neid voolude ja parteide sünnitajateks pidama, kuna nad tõepoolest jooksva elu sünnitatud voolude esitajad ehk lipukandjad olid. — Niisugune Eesti poliitikamees oli ka A. Grenzstein. Nähtavasti oli tema oma eluaja arvamisel, et üksik inimene elus teatavat voolu võib sünnitada, rahvast ettenäidatud radasid mööda edasi talutada. Kord kuulutas ta küll rahva täiealiseks, kuid hiljem näikse ta jälle endisele vaatekohale asunud olevat. Isegi pikem Parisis viibimine ei ole teda sellelt seisukohalt suutnud liigutada ja ta pidas veel viimasel ajal rahva talutamist ikkagi tarvilikuks ja võimalikuks (Kod. korrald.). Hariduse poolest pädagoog, hakkas Gr-n lehetoimetajaks, et rahvast poliitilise lehe kaudu kasvatada ja õpetada, ning jäi sellele pädagoogilisele seisukohale surmani truuks, nii et siin tuulelipust kõnelda ei või.

Võimalik, et Gr-il poliitikamehe elukutse valimisel eeskujuna Fr. Dittes silma ees seisis, kes 1873—79 Austria riigipäeva saadik oli. „Jõmpsikate ninapidi vedamine“ nelja seina vahel ei töotanud Gr-ile, kellel oma isik just mitte viimase plaani peal ei seisnud, nii palju kuulsust ja au, kui suurte hulkade oma järel vedamine avalikus elus.

Juba Vienis viibides tegi Gr-n ajakirjaniku-tööga alustust. See ulatas esialgu Sakala kaastööni. Selsamal ajal andis ta Jakobsonile nõu Balti herrade kanguse murdmiseks pealinnast abi otsida, s. o. soovitas n. n. sobimispoliitikat. Gr-n kirjutab kuskil, et Jakobson teda Sakala toimetusesse kutsunud. Hurti nõuandmisel jäänud see samm tal astumata. — Selleaegne n. n. õpetajate-partei, keda J. Hurt vaimliselt juhtis ja kellele C. R. Jakobsoni käre õiguste nõudmine ning püüd, vaimuliku seisuse mõju vähendada, ei meeldinud, tarvitas avalikku esitajat.

Gr-is arvati selleks paras mees olevat ja Hurt lükkas ta sellele koha peale. Gr-n pani Vieni Pädagoogiumist toodud vabameelsuse kappi ning asus platsi.

Kui 1880. a. lõpul Eesti Postimehe toimetajat J. W. Jannsenit rabanduselöök tabas, sai Gr-n selle lehe uueks toimetajaks. Tema pidi Jakobsoni mõjule vastukaaluks olema, et rahvas usku ja sõnakuulmist ülemate vastu ei kaotaks. „Kaota halba, kasvata head,“ pani Gr-n omale põhjusemõtteks (E. Post. 1881, nr. 1). Oma mõtteid ei ütelnud Gr-n mitte selgesti ja puhtalt välja: rahva suur hulk oli Sakala poolt ja vastast värvi selgelt paista lasta — see ei olnud otstarbekohane. Eesti Postimees läks uuel toimetusel tublimaks ja tuumakamaks ja hakkas tagasihoidlikult sakste eesõiguste vastu rääkima. Ühtlasi algas Gr-n ka oma sobimise poliitikat. Tema nõuandmise peale saadeti 15. juunil 1881 eestlaste poolt saatkond keiser Aleksander II hauale. 19. juunil pääsis saatkond keisri ette ja andis valitsusele märgukirja ära, milles Eesti elu uuenduse kohta 9 soovi avaldati.

1881. a. lõpul asutas Gr-n omale ise lehe, Oleviku, et pädagoogiliste õpetustega ja kasvatusel rahva hinge ja südant harida, kaunid ja kõlblisi huvisid kaitsta ja objektiivset ning positiivset haridusetööd teha. Endine ajalehtede poleemik oli tema meelest rahvale kahjulik. Jakobsoniga sattus toimetaja Gr-n, kui Hurti partei esitaja, varsti vastolusse. Oleviku segase programmi eest sai ta Sakalalt kohe peapesu. Tüli ja võitlus kestis lühikest aega, sest et Jakobson 7. märtsil 1882 soojatõbe ohvriks langes, Gr-n ei suutnud Jakobsoni surmani Sakala poolehoidmist kahandada.

Jakobsoni aegne liikumine oli rahvuslik. Väljakujuenenud rahvaklassid ei olnud siin veel märgata. Isegi kodanline element oli veel kristalliseerimata, ehk see liikumine lõpuks küll kodanliseks liikumiseks välja kujunes, nagu juba siis võis ette arvata. Peale Jakobsoni surma jäi Sakala kiratsema ja tema kadunud toimetajast esitatud elujõuline vool mõneks ajaks ilma nähtava esitajata. Seal oleks Gr-il paras silmapilk olnud vabaks saanud kohale asuda ja Eesti kodanlist voolu korraldama hakata. Aga Gr-n jäi oma kohale, vastasrinda, ja näitas sellega, et ta voolavat elu halvasti tunneb. Ta jõudis alles oma tegevuse lõpuks, samm-sammult arenedes ja oma vaateid revideerides, sellele koha lähedale, kuhu ta kohe pärast Jakobsoni surma oleks pidanud asuma. Siis oli Gr-il tema poliitilises arenemises ring täis, aga ka tegevusevõimalus



otsas. Ta oli paraja aja lasknud mööda minna unistades ja suuri plaanisid tehes ning elu rohelise laua tagant teoreetikusena juhtida püüdes, kus tal ainukeseks abiliseks sõber sullepea oli. Kui Tõnisson hiljem energilise organisaatorina kodanlise klassi etteotsa ilmus (terve rahva nimel kõneldes) ja Gr-il pinna jalge alt ära tõmbas, siis katsus vana mees küll veel kätega siit ja sealt kinni hakata, kuid see oli juba hilja. Vaim oli küll valmis, kuid liha oli nõder.

1890. aasta ümber olla Gr-n oma lähemas ümbruskonnas kahetsenud, et ta omal ajal Sakala toimetusesse ei olnud astunud ja peale Jakobsoni surma selle järeltulijaks saanud. Järelikult pidi ta juba siis oma eksitusest seisukoha valimisel olema aru saanud. Kuid see arusaamine ei suutnud talle uut auru peale panna ja ei takistanud teda Jakobsonist tumedates lausetes kõnelemast. Hiljem hakkas Gr-n Jakobsoni tegevust ikka rohkem eitama (nagu Tõnissoni omagi) ja lõpetas selles pöörase kahtlustamisega (Kodum. korrald.).

Näib, nagu ei oleks Gr-il sugugi nõu olnud tõsiseks poliitikameheks hakata. Ajalehetoimetajaaks astus ta pädagoogiliste põhjusemõtetega: rahvast kasvatada ja õpetada. Oma tegevuse lõpul seisis ta, nagu juba varem öeldud, selsamal alusel (Võrdl. Kod. korrald.). Ka ei ole Gr-n oma tegevuse rahvuslikul ajajärgul poliitilist programmi üles seadnud<sup>1)</sup> (1885. a. kokkuvõtet ei või selleks pidada). Arvatavasti mõtles ta küll lehetoimetajana kodumaa asjus tarvilikul korral sõna võtta. Kuid voolav elu kiskus mehe kaasa, sundis seisukohta võtma, värvi näitama. Sellest järgnes Gr-i kui poliitikamehe traagik, tema demoraliseeriv olude järele paindumine, kahekeelsus ja opportunism, mis ju küll meie selle aja tervele seltskonnale omane oli, kuid Gr-is omale tüüpilise kehastuse leidis. Ja lõpuks ajas pädagoog Gr-n oma poliitikavankri rabasse kinni, heitis käega ja lahkus kodumaalt.

Vaatame Gr-i arenemisekäiku järk-järgult.

Jakobsoni surma järel tõusis Grenzsteini kurs ja Oleviku asi hakkas libedasti minema. Selleaegne varanduslikult ja vaimliselt jõukam klass kogus Grenzsteini ümber ja tema lehel ei olnud lugejatest puudu. Rahvusliste leh-

---

1) Esimeses Oleviku nr-is leiduv juhtkiri, mis lehe programmile peab vastama, kõneleb Jumalast, Keisrist ja ajalehetoimetajast enesest, nimelt kes ta on, mis ta teab ja kuidas ta lehe luba sai. Lõpul seisab midagi, millel nagu programmi lõhna juures on: „Isamaa ja rahva tarvis oleme Oleviku asutanud, nende kasuks tahame meie ka temas tööd teha.“ . . . .

tede seas oli Olevik sel ajal esimesel kohal. Tema sisu oli tuumakam, keel ladusam kui teistel toleaegetel lehtedel, kellega tal alati õõrumisi oli, mis hiljem toimetajate kohtuskäimiseni ulatasid. Enamasti oli Olevik see, kes teisi torgata armastas. Grenzstein pani teraselt eluavaldusi tähele ja rääkis Olevikus kõigis asjus kaasa. Oleviku rohkete isamaaliste juhtkirjade sisu on lühidalt kokku võttes: Eesti rahvas ei lähe kaduma; ta peab edasi püüdma oma jalul, ilma sakste abita igas eluavalduses. Iga rahvapoeg peab rahvusepõllul oma jagu tööd tegema. Rahvakool seisku rahva enese elu ja olu esimeses reas. Selle jaoks tuleb tublid kooliõpetajaid ette valmistada Eesti keele ja Eesti meelega seminaaris; tarvis kooliõpetajate konverentsid pidada, nende palkasid suurendada ja nende elujärge parandada. Eesti linnad asutagu alamaid ja kõrgemaid Eesti koolisid. Kõrgem rahvusline kool olgu Eesti Aleksandri kool. Kõrgema hariduse tahtja mingu pealinna õppima. Eesti keelt peab nii kaugele haritama, et ta tubliks haritud keeleks saaks. Eesti kirjanduse edenemiseks lubas Grenzsteini Olevik paremate juhtkirjade eest auhindasid, algupäraste kirjandusliste tööde eest autunnistusi. Valdasi kihutas ta raamatukogusid asutama. Näitemängu tõstmiseks pani ta ette kirjandusele etendamise sissetulekust osa anda, näitejuhtisid koolitada ja Tartu Eesti näitesaal ehitada.

Rahva majanduselise seisukorra parandamiseks soovitas Grenzstein isetegevust, nõudis iseseisvust. Edasi soovitas ta põllutöökoolide asutamist ja rahvamajandust juhatavate asjatundjate koolitamist. Omavalitsuse alal pidas ta isetegevust vallavalitsustes tähtsaks. Selle kõrval seisis ta rahvuselise kiriku eest, nõudis usuelu edendamist. Oodatavatele uuendustele kohtu, koolivalitsuse, politsei, talukohtade sundusliku müümise j. m. asjus oli ta päri (vaata E. Ül. S-i album VI, E. ajakirj. ajaloost).

Publitsistilise tegevuse kõrval liikus Grenzstein ka Eesti seltsielus, pidas kõnesid, tegi plaanisid, kõneles kaasa. Siis oli aeg, kus asju tuhinaga aeti, palju vaieldi, tülitseti, rohkesti paberit ja tinti raisati. Alatasa olid Eesti ajalehed karvupidi koos. Grenzstein nimetas 1890. a. lõpul seda ajajärku trehvavalt aprillikuuks.

Neis tülides oli Grenzsteini Olevik kaunis viisakas, kuna mõned lehed endid hoopis jämedalt avaldasid. Grenzstein oli agar teistele kallale tikkuma, püüdis aga ka mõnigi kord rahu sobitada. Oma publitsistitööd algas ta rahukuulutuste ja -soovidega. Tema katsetest rahu soe-

tada oleks nimetada: leping Jakobsoniga ja Pärnu Post. toimetaja Lipp'uga jaanuarikuul 1881 Aleksandri kooli komiteede koosolekul, lepituse-üleskutse 1886, katse Järvega 1887 rahulepingut teha, rahutöötus 1890. a. lõpul. Muidugi saadi rahu ainult ajutiselt pidada. 1891 katsus Grenzstein oma vastase Kõrviga sõprust sobitada. Grenzstein oli teada saanud, et Kõrv tema jalgealust uuristab. Grenzstein katsus kiituse, meelituse ja ähvardusega oma vastase peale mõjuda.

1885 pidas Grenzstein Eestis päevalehte tarvilikuks ja soovitas oma Olevikku selleks. 1891 muutus Dr. Hermann Postimees, mis viimasel ajal kolm kord nädalas ilmus, päevaleheks. See tegi teiste lehtede toimetajate meele mõruks ja tõi Postimehe ja teiste lehtede vahele nägelemisi. Muude seas seletas siis ka Grenzstein, et Eesti rahval päevalehest mingit kasu ei ole. Postimees tikkus juba varem Olevikust ette minema. Oma kindla seisukoha pärast tõmbas ta peale Oleviku kursimuutmist hulga selle sõpru oma poole. See andis Grenzsteinile asja Hermannile kallale tikkuda ja teda sagedasti mõnitada ja mõnikord armetumalt sugeda.

Kui 1885. a. uued kubernerid (Sinovjev Riiga ja vürst Schahovskoi Tallinna) ametisse pandi ja koolid ministeeriumi alla anti, jäi Grenzstein oma mõtete avaldamises tagasihoidlikuks ja laskis lehes kooliõpetajaid kooliküsimuse üle vaielda. Ise seadis ta pika plaani üles, mille järel edaspidi Eesti elu tuleks korraldada. See oli kokkuvõtte sellest, mis seni Eesti rahva elu tõstmiseks iseseisvale järjele Eesti ajakirjanduses oli kirjutatud. Pikk kirjatükk kandis ikka veel rahvuselist värvi. Majanduselise kitsikuse puhul konstateerisid lehed mitmesugusid kurbi nähtusi Eesti elus. Olevik avaldas pikema kirja joomise, kui nende nähtuste peapõhjuse vastu. (Vaata E. Ül. Seltsi album VI: E. ajakirjand. ajaloost.)

1887 algasid kodumaal uuendused, mis luhta ajasid Eesti rahvuselised lootused. Kõigis asutustes seati Vene keel ametlikuks keeleks. Ainult rahvakooli ja vallakohtu jäi veel Eesti keel. Ajakirjandusel keelati ära uuenduste kohta soovisid avaldada. Temale tehti kohuseks riigipoliitika-meelelist mõju rahva peale avaldada. — Mõned lehed katsusid oma endist rahvatööd jätkata, teised lasksid pead norgu. — Grenzstein ei jäänud norutama, vaid muutis Oleviku kursi ajakohaselt, et päri tuult edasi purjutada. Ta pani erakonna-lipu maha, jättis isamaalised juhtkirjad lehest ära, tunnistas Eesti rahva täiealiseks ja astus kõi-

gist avalikkudest toimetustest tagasi ning kuulutas rahu kõigis Eesti ettevõtetes (Olevik 1888, nr. 1). Vanavara korjamisest võttis ta lehe kaudu veel osa.

1888 näib Grenzstein oma senise tegevuse üle järele mõtlevat. Olevik ei näita sel ajal mingit kindlat seisukohta. See annab teistele lehtedele asja tema toimetajat kindlusteta meele pärast süüdistada.

Grenzsteini avalikku tegevust kuni 1888. aastani peetakse harilikult kõige paremaks tema tegevusest üleüldse, nimetatakse rahvuslikuks, isamaalikuks. Kui selleaegset rahvuslikkust lähemalt vaadata, siis paistab ta kaunis õre ja läbipaistev, ilma põhjavärvita olevat. Sel ajal ei katnutud veel Eesti rahva omapärasusse tungida, rahva hingele ligi pääseda, Eesti iseäraldusi üles otsida, sugurahvale omast südame tuksumist tundma õppida ja rahvuslikka ning hariduselisi püüdeid nendega kokkukõllasse seada, ühe sõnaga — rahvuslikku kultuuri luua. Mul ei ole Grenzsteini tegevusest ühtegi sellekohast katsed meele jäänud. Eeltööd omapärase kultuuri aluste leidmiseks olid ju käimas (iseäranis Hurti juhatusel). Omapärase rahvusliku kultuuri mõte on meil alles võrdlemisi noor lapsuke. Jakobson aimas meie algupärase kultuuri tarvidust, ei jõudnud aga oma lühikesel tegevusaajal selles asjas süveneda ega midagi ära teha. Kultuuritööd meil küll tehti, kuid sel oli patriarhaalne laad, ülevalt alla armsa maarahva kasuks, kes oma juhtidele pidi sõnakuulelikult järele astuma. On selge, et seda laadi kultuuritöö, kui Eesti keele kõrvale jätame, mitte üksi Eestis ei oleks passinud, vaid niisama hästi ka Hiinas ja hotentottide juures, muidugi sellekohaste muudatustega kohalikkude olude järele. — Siia-ajani oli Grenzstein oma lehega n. n. Eesti õpetajatepartei ametlik esitaja. Tema ja ta ringkond oli oma hariduse ning sotsiaalpoliitilised vaated sakstelt saanud, kes rahva kui halli karja peale vaatas, keda vaja usus, sõnakuulmises ja autoriteedi austamises kasvatada ja juhatada. Aristokraatlik põhjasmõte — odi profanum vulgus et arceo — ei keelanud neid omal viisil rahva kasuks tööd tegemast. Seda tööd tegi ka Grenzstein. Saadud hariduse läbi oli ta oma selja taga seisvale ringkonnale passilik esitaja. Tema tegevust kiideti heaks ja õigeks, ta ise tundis enese omal seisukohal kindla ja tugeva olevat. Tema isiklik tublidus ja haridus oli suurem kui teistel toimetajatel, selja taga asus tugev ringkond. Kuni asjad nii seisid, oli Grenzstein kange mees. Tsilinder peas ja kepp käes, armastas ta ainuvalitsejat mängida, kes teisi oma kõrval ei sallinud. Olevikus millelegi kõlaval

keelel propagandat teha, teadust populariseerida, siin ja seal mõni kõne pidada, laua taga plaanisid haududa ja armsale maarahvale („suguvendadele“) raamatuid kirjutada — see ei olnud sugugi nii raske, ei nõudnud poliitilist küpsust ega põhjalikku seltskonnakihtide vahekorra tundmist, oli kaugel raskest ja tüütavast ühiskonna elementide organiseerimisest ning rahvusliku kultuuri loomisest. — Kui nüüd venestusetuuled puhuma hakkasid, läks Grenzsteini seisukord kriitiliseks. Vana võimu asemele, mille peale Grenzstein oli toetanud, ilmus uus. Grenzsteinil oli suure herra mängimine armsaks saanud, sellep. ei tahtnud ta omalt seisukohalt taganeda ja hakkas uut tuge otsima. Oma terase pilguga nägi ta kohe, et tarvis on tulnud tunnikest tarvitada ja kurssi ajakohaselt muuta, et aga jalgealune kindlaks jääks. Oma senise rahvusliku värvi näitamiseks, mille ta võistleja parajal kohal trumbina välja mängis, oli Grenzstein endale uue võimu esitajate pool halva kuulsuse omandanud, nii et teda plaanitati isegi maalt välja saata, kui uue voolu takistusekivi (Schahovskoi arhiiv). Tasa ja targu hakkas Grenzstein nüüd oma endiseid vigu parandama ja pilkusid uute vägede poole saatma, kust abi tuleb. Siin läks Grenzstein temale omase agarusega äärmuseni, kuni rahvuselise mõtte eitamiseni. See tõi talle tema endiste sõprade ringkonna poolt äraandja nime kaela. Et omapärane Eesti rahvuseline kultuur puudus, sellele veel aluseidki ei otsitud, siis oli Grenzsteinil seda kergem Eesti rahvale võõrast, suure rahva kultuuri soovitada, mis rohkem töötas anda, kui oma väike jõud oleks suutnud kätte saada, ja „rahvuse“ asemel „rahvas“ kirjutada. Kaup näis igapidi kasulik olevat.

Grenzsteini tegevuse algul oli Eestis ületüldine soov: Saksa poliitilise, kultuurilise ja majanduselise eestkostmise alt lahti, vabaks saada. Seda kuulutas ka Grenzstein oma Oleviku juhtkirjades. Vabanemine ei võinud aga omast jõust sündida, vaid valitsuse abiga. Selleaegses Vene ajakirjanduses helisesid väikeste rahvaste vastu sallivad häälled. Nõuti isegi Balti väikerahvaste toetamist piiritaguse võõra kultuuri vastu (Katkov). Sellep. ei kardetud venelaste poolt midagi paha. Eestlane oli valitsuse abiga priiuse saanud ja läks selle algatustele ikka lahtise südame jakätega vastu. Kui siis üheksakümnetel aastatel võõraste rahvaste asjus teised vaated mõjule pääsid ja bürokraatlikud uuendused, millel rahva kasuga midagi ühist ei olnud, meile tulid, siis võeti ka need rahva poolt endise meeolelu alusel nurinata ja kriitikata vastu. Ajakirjandus pidi

vaikima ehk ridade vahelt lugeda laskma. See kõik tegi Grenzsteinile ta kursi muutmise kergemaks ja libedamaks. Esialgu näikse Grenzstein venestusevõimaluse üle kahtlevat, siis tarvitab ta mõne aja mõtlemiseks ja orienteerimiseks ning lõpuks kuulutab ta selgel sõnal oma kursi muutmist. Siin pööravad senised sõbrad talle selja ja lähevad Dr. Hermannini ja tema Postimehe laagrisse, kuna Grenzstein üksi jääb ja omale Vene meeste hulgast sõpru ja toetajaid hakkab otsima. „Pea kuni 80-te aastate lõpuni (1888) kihutab Grenzstein tuttavat laia teed mööda kiriku ja mõisa vahet, nii kuidas saksad soovisid. Kui siis Vene „saksad“ rattile istusid, oli Grenzstein valmis ka neid „kutserdama““ (P. Ruubel, Intelligentlikust liikumisest meil).

Järgmisel aastal (1889) seadis Grenzstein Olevikus Vene keele kooli sisse ja muutis lehe välimise kuju uute kohtute mälestuseks.

1890. a. lõpul võttis Grenzstein Oleviku viimases nr-is läinud aastakümne Eesti elu nähtused lühidalt kokku. Ta leidis läinud aastakümne huvitava ja õpetliku olevat, mille sarnast enam ei tule. Sellekohasest kirjatükist kõlab nagu tüdimus ja väsimus ning kahtlus endise kursi vastu välja. — Oleviku lugejaid tänab ta osavõtmise ja usalduse eest, mis talle nende poolt raskes võitluses — üksi paljude teiste vastu — osaks saanud. Tuleval aastal tahab ta Olevikule vaiksema koha anda, kui mõnel teisel lehel on. „Olevik hoiab ennast seltsidest eemale, kus tuulepöörused mõnikord üle öö tulevad.“ —

(Järgneb.)

A. Kruusberg.

---

## Jakob Kõrv.

Kaugel kodumaalt, Helveetsia Berni-Valdau närvihaigete-kliinikus suri tänavu suvel Jakob Kõrv, omal ajal laialt tuntud, nüüd aga juba tükk aega avalikust tegevusest lahkunud ja uue aja kiirelt voolavas elus peaaegu täitsa unustatud.

Et J. Kõrvi nimi tema lahkumise järele ajalehetoimetaja kutsest nii jäljeta kadus, ei ole imestada. Kõrv ei ole ei poliitikas ega kirjanduses kuskil jäädava-väärtuslist loonud, mis edenevale elule kuidagi hädapäraseks aluseks oleks, mida igas tagasivaates meie arenemisekäigus uuesti tuleks nimetada, nagu J. W. Jannseni, C. R. Jakobsoni, Kreutzwaldi ja mõne teise tööd, millest meie mööda ei pääse. J. Kõrv on väikeste päevahuvidega sekeldustesse

ära kadunud ja kuigi tema tegevuses oma jagu üleüldist sihti leidub, mille juures Eesti kulturaloo kirjutaja peab peatama, siis on see ikka enam terve ajajärk ja ümbrus, milles J. Kõrv liigub ja elab, kui Kõrvi isik, mis teda huvitab.

J. Kõrv on selle ajajärgu laps, kus meie, veel erine-mata, ärkamiseaja lagunemise lävel seisime ja vaimlise Laatsarusena ennast nendest raasukestest toitsime, mis selle aja suurte meeste laualt olid langenud. J. Kõrv oli rohkem aastat C. R. Jakobsoni käsilisenä „Sakala“ toime-tuse väravas viibinud, ja rüselemises, mis ärkamiseaja epigoonide seas Jakobsoni surma järel juhtiva koha pärast tõusis, kandis see asjalugu teda tema „Valgusega“ Jakob-soni poliitikalisele andevaeste sõprade erakonna etteotsa. Sel-les erakonnas ei pidanud keegi teda juhtivaks jõuks, sest kõik tundsid tema nõrkust, kuid just see soovitas teda kibedate erakonnatülide hooajal, kus mõne arvates just niisugune toimetaja sünnis on, kelle lehte igaüks pesu-kindel erakonnamees nagu üleüldisesse süljekaussi võib seda sülitada, mis suhu tuleb.

C. R. Jakobsoni poliitikat uuesti elustada lubades katsus J. Kõrv esialgu umbkaudu sinnapoole raiuda, kuhu ta Jakobsoni hoopisid oli näinud langevat. Ta siunas ja laskis siunata Balti sakslasi, mõisnikka ja õpetajaid ja vemmeldas peaaegu veel enam Jannsen-Hurt'i erakonna mehi, kelle etteotsa A. Grenzstein „Olevikuga“ oli asunud. Jakobsoni eeskujul omale Vene poolt seljatuge otsides kaotas ta aga varsti oma iseseisvuse ja sai pimedaks järel-kiitjaks kõigele, mis sealtpoolt tuli ja ametlikku templit ja allkirja kandis. Kui „Valgus“ viimaks üsna tõmbejut-tude sisse uppudes järsu pöörde tegi ja oma saksavaenluse jättis, oli J. Kõrvi vaimulõõts juba tühjaks puhutud ja tema „poliitika“ vaibus värvita. Kaua aega aga oli „Val-gus“, kui suure osa Tallinna linna ja maa vaimutoidu väljajagaja, rahvast tema poliitikalises arenemises tahtmata kinni pidanud ja oma halbade tururomaanidega tema kir-janduslist maitset rikkunud.

„Eesti Kirjanduse“ ringkondi huvitab muidugi kõige pealt J. Kõrv kui kirjanik. Sest ka seda oli J. Kõrv meie esimeste äratajate eeskujul, kes hädasunnil igal vaimu-põllul rühmama pidid.

Peale kena hakatuse ei ole ka siin suurt head ni-metada.

J. Kõrvil puudusid kirjanikuks pea kõik eeltingimi-sed, tubli haridus ja kirjanikuanne. Suur hool ja virkus,

mis teda tema kirjaniku-teekäigu algusel iseloomustasid, ei jõudnud nende aset täita.

J. Kõrv (sündinud Kodaveres, Kokoras 21. nov. 1849) oli oma hariduse ainult tolleaegses puudulikus Kodavere kihelkonnakoolis saanud, siis mõne aasta Alatskivil vallakooliõpetaja ametit pidanud ja seepeale enese edasiharimise mõttes Tartu tulnud, kus Dr. M. Weske nooremehe oma kaitse ja juhatuse alla võttis. Kui ka Weske oma vähe kontsentreeritud huvidega ja oma entusiastlik-impulsiivse iseloomuga mitte hea kasvataja ei võinud olla, siis oli ta vähemalt tulise hingega ja ideaalse sihiga luuletaja, kes selles sihis isegi J. Kõrvi raskelt tuld võtvat iseloomu sütitas ja temas armastust klassikalise kirjanduse vastu äratas. Seda näeme J. Kõrvi esimestest kirjanduslistest katsetest. Tartus Weske mõju all viibides, ennast Saksa keeles täiendades ja Vene keelt õppides, tõlkis J. Kõrv Puschkini „Kapteni tütre“ (Капитанская дочка), Gogoli „Taras Bulba“ ja Krummacheri ja Herderi „Mõistukõned ja luulejutud“. Ühel hoobil äratas Weske temas huvitust Eesti muinasjuttude ja rahvaluule vastu, mille viljana Kõrv 1881. aastal „Eesti rahva muistejutud ja vanad kõned“ välja andis. Ühtlasi otsustas ta rahva seas liikuvaid „Vanapagana ja Hansu juttusid“ koguda (osa sellest kogutud materjaalist ilmus pärast „Valguses“).

Need esimesed kirjanduselised sammud äratasid Kõrvi kohta lootusi. Sest kuigi tema juttude tõlked („Капитанская дочка“ ja „Тарасъ Бульба“ olid vist saksa-keelse ümberpaneku järele tõlgitud, sest Vene keelt ei osanud J. Kõrv ka pärastpoole sellel määdul, et ta nende tööde tõlkimisega otse algkeelest valmis oleks võinud saada) tuimapoole olid, siis olid nad ometi hoolega ja ilma suuremate vigadeta valmistatud ja — mis tol ajal üks peaasi — hästi välja valitud. Ja „Eesti rahva muistejutud“ tunnistasid noore kirjaniku armastusest meie mineviku vastu. Kõrv äratas nende esimeste töödega tähelepanemist, valiti varsti „Eesti Kirjameeste Seltsi“ eestseisusesse ja kutsuti „Sakala“ toimetusesse. (Ta oli peale selle veel aiapidamise üle paar raamatut kirjutanud.)

Poliitika teeb inimese halvaks, olla keegi kord ütelnud. Kirjaniku kohta on see vististi tõsi selles mõttes, et poliitikalehe juures töötades enam palju aega ei jää enast kirjanduses täiendada ja süvendada. Jooksvad tööd võtavad aja ja väsitavad aju nii ära, et kirjanduse jaoks vähe üle jääb. Seda näeme ka Kõrvi juures. Mitme aasta jooksul vaikib tema sulg, ja kui viimaks võistlus



(J. Kõrvi võistleja J. Järv kirjutas ajaloolisi romaanisid) teda jälle sundis algupärase kirjanduse peale mõtlema, kirjutab ta 1885 ja 1886 oma pikema jutu „Kindel eesmärk“, mis aga kirjanduselist edenemist ei näita; J. Kõrv on siin oma esimeste tööde ideaalselt seisukohalt alla tulnud ja oma kangelase Tõnu Kondrati „kindlaks eesmärgiks“ rikkakssaamise valinud, missugust tungi ta mitte kui iseloomu pahet ei kujuta, vaid rahvuselise kangelasteona. Kuigi temal Tõnu Kondrati iseloomu kujutus veel teataval viisil korda on läinud, siis on ometi kirjaniku keel nii halb, jutu kompositsioon nii väeti, et see enam midagi ei tööta. Ja Kõrv, kes Tõnu Kondrati kuju loomisel vististi (M. Kampmanni arvamise järele) oma vanaisa modelliks tarvitades oma viimase jõu kokku on võtnud, on enda selle jutuga tühjaks kirjutanud. Järgmine jutt „Kiired kosjad“ (1887) on juba ka sisuliselt palju nõrgem ja kolmas, „algupäraline“ „Luigemäe Olli, kujutused Eesti minevikust 1217—1224“, vilets plagiaat Chateaubriand'i indiaanlasteloost „Atala“.

Ja selle paha akkordiga lõpeb J. Kõrvi kirjanduseline tegevus.

A. Jürgenstein.

## Kirjandusline ülevaade.

Ernst Peterson. Kirjatööde-kegu I raamat. Jutustused. „Mõtte“ kirjastus Tallinnas, 1916. 205 lhk.

Suur publikum armastab kirjanduses elu, liikumist, kirjusid sündmusi, romantikat. Talle ei ole elutõde mitte nii tähtis kui see, millest ta soovib, et ta sünniks; ajuloogika asemele astub südameoloogika, reaalse elu asemele muinasjutuline maailm.

Sellepärast himustab suur publikum tagatrepi-romaan, neid vihkusid, mis lõpmata üksteise järele ilmuvad, mis alati järgnevad ja mis täis on seda põnevust, mida harilik elu muidu mitte ei paku.

Mööda minnes ei või tähendamata jätta, et see maitse iseenesest sugugi mitte halb ei ole. Ei või mitte midagi selle vastu olla, kui inimene hariliku elu raamist välja kipub, halli igapäevsust kirjude muinasjuttudega mitmekesisemaks teeb ja seisukordi kaasa elab, mida leidlik romaanikirjutaja väsimata uuesti laseb sündida ja uuesti luuletab.

Ainult et tagatrepi-romaan ise väga halb on. Ma mäletan kuskil olevat lugenud, et tagatrepi-romaan õige kõrgest soost on, et tema esivanemate sekka „Röövlid“ ja „Berlichingeni Götz“ kuuluvad, et „Krahv Monte-Kristo“ seda sugu edasi on kannud ja praegused järeltulijad selle uhke suguvõsa õige langenud liikmed on, väliselt räpased ja hooletud,

keele ja kombe poolest hooletud, seisaku ja sisemuse poolest kauniduseta ja isegi inetud. Kuid seda suur publikum ei näe ega teagi näha, teda huvitab rohkem selle vana vere ootamatusi loov iseloom ja kalduvus fantastlikkuse poole. Ja lugejat kõrgemale tõstvaid muid väärtusi niisugusel eksemplaril ei ole, madalaga harjutavaid aga küllalt, ning seega oleks tema seisukoht kirjanduses ära tähendatud.

Paha oleks lugu, kui ainult seesugune kirjandusetüüp laiema ringisid kaasa võiks tõmmata. Kuid õnneks ei ole asi nii. Õnneks on lugejate lai hulk ühtlasi ka üsna teistsugusele, otse vastujalgsele kirjandusele vastuvõtlik. Usulik-õpetlik, kombelik vool on omal ajal maitse peale mõju avaldanud, sellest tekkinud rahulikumale vaatlemisele andumine on reaalse elu maitsemise kirjanduses võimalikuks teinud ja pinda valmistanud palju kõrgemalaadilistele teostele, mille sekka kõne all olevad E. Petersoni „Jutustused“ õigusega kuuluvad.

Need jutustused tähendavad, selle peale vaatamata, et nad hästi puhastverd realistilised jutud väikse naturalismuse-vereseguga on, kaugemal minevikus oleva suguluse poole; neis on veel veidi õpetlikkuse rudimentisid sees; nad ei ole veel mitte täielikult vaatlevad ja seega iseenesest õpetlikud, vaid neis püüab kirjanik üsna sagedasti oma vaateid ja mõtteid maailma ja seltskondliku korra kohta ühe või teise tegelase suu kaudu maksuma panna. Seega kaotab realismus, iseäranis kui nende tegelaste elukutse sarnast filosoofiat ei eelda, võidab aga sagedasti soe tundmus, mis vaeste ja rõhutute eest välja astub.

Ei taha ma aga sellega ütelda, et realistlik kirjeldamine nõrk oleks. Otse ümberpööratud — Ernst Peterson on hea jutustaja, elav, tabavate sõnadega, mitte iialgi igav ja alati tähelepaneva, osavõtliku silmaga. Ta on neis jutustustes kesktele asunud, mil igaüks kokku võib saada, kõige laiemad kihid ja juba õige arenenud maitsega lugejad. Sest viimastele ei tähenda väärtuste kõrval romantilised väljahüpped, mõni juba kirjanduses stereotüüpiline sõnapilt mitte palju, kuna, nagu veel kord tähendan, see iseäraline soojus ja poolehoidmine, millega kirjanik neid, kellele ülekohut sünnib, oma kaitse alla võtab, juba inimlikult lähendab.

Muidugi ei ole kõik jutud üheväärtuselised. Esimene neist, „Liisi“, võib ehk õige paljudele meeldida, kuna viimane, „Hõiskama Jaagup“, jälle vähema ringkonna maitse järele oleks, selle peale vaatamata, et arrangeerimiseveana paistab, kui lihtne voorimees Hõiskama Jaagupi liigutavat elulugu kaunis suure kirjanduselise raffinemendiga oskab jutustada.

K. A. Hindrey.

А. Котомкинъ-Савинскій. Князь Вячко и меченосцы. Историческая поэма изъ эпохи войнъ XIII-го столѣтїя — завоеванїе жѣмцами Прибалтійскаго края. Посвящается Августѣйшему поэту К. Р. † 7 июня 1915 года. Петроградъ 1916.

Sagedasti istus aastal 1909 noor Krasnojarski polgu ohvitser suurepäraliste Tartu Toome varemete ligidal puude vilus ja tema mõtted

mõlkusid kaugel minevikus, mil nendes varemets veel vägev ilu valitses, tore munkade koorilaul nende kõrgete võlvide all kõlas. Aga veel kaugemale ulatasid tema mõtted, kuni sinnamaale, kus Eesti esivanemad Taarale selles ilusas tammikus ohvrid tõid, kus raudriides rüütlid selle vahva ja luulerikka rahva kallale langesid, kes 16-aastases verises sõjas germaanlaste „tungi Idasse“ kinni katsus pidada. Ohvitser oli sooja hingega luuletaja ja tema vaimusilmade ette kerkis selle suure aja lõpuakt, kus eestlased ja venelased vürsti Vjatshko vahval juhatusel 1224 oma vabaduse viimast kantsi kaitsid ja vaenlase ülejõu ja parema sõjatehnika ees langesid. Nendest mõttemõlgutustest sündis eelnimetatud poem, kus, nagu autor ühes erakirjas ütleb, „esimest korda Vene kirjanduses Vene keeles Eesti rahva toreda mineviku ja tema muinasusu kunstilised tooted trükkis ilmuvad“.

Juba need sõnad ja autori eessõna raamatus ütlevad, et A. Kotomkin-Savinski seda maad ja rahvast armastas, kelle sekka teda saatus teenistusekohustuse näol oli paisanud. Ja ta otsustas, nagu tema suur eeskuju Lermontov Kaukaasiat ülistas, siinamaale vähe tuntud Eesti kodumaast Vene rahvale laulda.

Et seda hea tagajärjega teha, selleks otstarbeks ei peljanud luuletaja eeluurimiste vaeva. Tal oli polgus õnneks Eesti ohvitserist seltsiline, Port-Arturi kangelane, ka luuletajakalduvustega, meile tuttav Eduard Villmann, kes teda ühes O. Kallasega allikatele juhatas. Läti Hindreku kroonika tõlkisid sõbrad uurimise otstarbeks Vene keele, J. Truusmanni venekeelne „Kalevipoja“ ümberpanek ja Eesti sõprade suusõnalised jutustamised tutvustasid autorit Eesti muinasajaga, nii et temal hea materjal poemi otsekoheks aineks ja miliööks käes oli.

Kuidas on siis Kotomkin-Savinskil korda läinud seda ainet ühiseks luuletööks vormida?

Siin peame meeles tuletama, et see luuleaine mitte harjumata kättesse ei langenud. A. Kotomkin-Savinski oli juba enne kogu laulusid aastatest 1900—1909 välja annud. Luuletaja andest ja nende laulude väärtusest annab juba see tunnistust, et kõrgeast soost luuletaja K. R. (1915 surnud suurvürst Konstantin Konstantinovitsh) neid väärt arvas omapoolse eesõnaga ilma saata. Kallimeelse protektori mälestusele on ka eelolev luuletöö pühendatud. Luuletaja võimise üle keele ja poeetiliste vormide valitsemises üleüldse ei hakka mina oma puuduliku Vene keele tundmisega otsustama. Siin on juba peenikese Vene asjatundja otsus ees. Minul jääb ainult üle luuletöö kompositsioonist ja ühtlasest kunstilisest mõjust kõnelda.

Kunstnikul ei ole mitte mõttes olnud paljalt põnevat draamatilist episoodi minevikust kujutada, vaid ta on omale eesmärgiks seadnud tüki tervet tolaeagsest ilma elustada. Selleks on ta oma tööle poemi väljamine vormi valinud. See vorm, mida Vene klassika-aja luuletajad (Puschkin) sagedasti ja õnnega on tarvitanud, näib esimesel silmapilgul praeguse aja maitsele nagu võõraks jäänud olevat. Nüüdsel kliiresti

claval ajal nagu ei olekski kannatust seda lai a ja pikalt edeneva jutustamiseviisi tema hulga sissepõimitud kõrvalise materjaaliga ära seedita. Kuid see on ainult teorialine targutus. Anderikka luuletaja käes tannab igasugune luulelend hea tagajärje. Eesolevat luuletööd lugedes tunnend, et vaevalt teist luulevormi oleks olnud, mille sisse luuletaja kõike seda, mis poemi laiade voltidega mantlisse võib mässida, maitstavalt oleks saanud mahutada.

Kirjaniku peakangelane on ajalooline isik, Polotski vürsti poeg Vjatsheslav, lühendatult Vjatshko, kes Väina jõel Kukenoisi (Kokenhuseni) lossis valitses. Et see loss liiga Riia ligidal on, kuhu piiskopp Albert v. Buxhoevden oma võimu aluse löi, siis tuli Vjatshkol varsti kasvava ordujõuga tegemist. Läti Hindreku jutu järele võttis Lennevardeni lossi valitseja rüütel Daniel vürst Vjatshko kavalusega vangi ja viis ta, raudus jalul, piiskopp Alberti ette. Piiskopp Albert soovis omale vahva vürsti käsualuseks lepinglaseks. Ta laskis Vjatshko vabaks, andis temale oma raudrüütlid kiviviskamise-masinatega ja müüriseppi ligi, kes Kukenoisi selleaegsete uemate tehnika-abinõudega pidid kindlustama. Kuid vabadusearmastaja vürst ei kannatanud niisugust nimevalitsust oma Saksa garnisoni valvuse all. Ta laskis rüütlid ootamata maha raiuda, pistis Kukenoisi põlema ja läks ära Venemaale. Mõne aasta pärast seadsid Vene vürstid ta jälle meie maale tähtsale kohale, nimelt Tartusse valitsema, kus ta oma väikse, paarisaja-mehelise kaitsevägega (дружина), eestlastega ühinedes, Tartut kui viimast kindlat kohta Saksa ordu vastu pidi kaitsma. Ordu vägi piiras Tartut 1224. a. suvel suurte jõududega, kus rüütlid Saksamaa ristisõitjaid, lätlasti ja liivlasti abimeesteks tarvitasid. Seda kõik jutustab autor oma Vene lugejatele eessõnas. Poem ise algab Tartu piiramisega.

Vürst Vjatshko pühitseb Tartu oma drushiinaga võidupidu. Tema on õnneliku sõjakäigu rüütlite losside ja maade vastu ette võtnud. Tema ees seisavad vangivõetud sakslased ja liivlased, teiste seas ka noor vahva rüütel Freudhold, kelle vürst isiklikus võitluses vangi võtnud. Pidu läheb oht Slaavi laiuses. Mõdu ja joodav viin vahutavad. Tantsitakse, kõneldakse, vaheajal astuvad naljategijad ja laulikud ette. Vürstile meeldib vahva rüütel, kes ise oma allajäämist võitluses jutustab, ja ta kingib temale elu ja vabaduse, kutsub nooremehe oma kõrvale istuma ja pidustama. Pidule laulma ilmub oma gusliga ka vürsti ilus tütar Uslada, kes vana viisi järele kangelastele karikat ümber kannab. Freudhold hakkab esimesest silmapilgust peale ilusat neidu armastama. Et tema auks tervist juua, rikub rüütel oma karskusetootuse ja tühjendab karika:

„И за Усладу пьеть до дна:  
Будь вѣчно счастлива, княжна!“

Kuid rüütle kasvav sõprus ei meeldi vahvale Eesti päälükule Vambale, kes ka pidulauas istub ja keda luuletaja järgmiselt iseloomustab:

„Средь многихъ витязей лихихъ  
 Сидѣль и Вамба, вождь эстонцевъ,  
 Военачальникъ славный ихъ,  
 Непримирымый врагъ ливонцевъ.  
 Сражаясь честно за свободу,  
 Онъ соплеменному народу  
 Стремился счастье возвратить  
 И край родной освободить.“

Vamba tuletab Vjatshkole tema häbistavat vangipõlve äraandliku Lennevardeni rüütli kaudu meele ja annab nõu rüütli magusaid sõnu mitte uskuda, vaid kätte makstes teda hobuse sappa siduda ja puruks teha. Kuid vürst peab rüütli juba oma külaliseks, lükkab Vamba nõuande tagasi ja laseb rüütli vabaks. Vürsti kahe ratsaniku saatel kihutab ta minema. Et Vamba ise Usladat armastab, siis on see temale muidugi väga vastumeelt.

Läheb mõni kuu mööda. Vürst peab jälle oma drushiinaga nõu uue sõjakäigu üle sakslaste vastu. Sakslasad rõhuvad vahvaid eestlasi igal pool, palju eestlasi põgeneb Tartu kindlusesse varjule ja ootavad vürstilt kaitset. Kuid seda on raske anda. Vürstil on oma väge vähe, eestlastest on ainult Tartu ümbruse mehed vabaks jäänud, liivlased ja lätlased sõdivad ühes sakslastega. Susdali bojaar Tshigarin loeb asja lootusetaks ja annab vürstile nõu kadunud asja mitte enam päästa katsuda. Vürst ei ole sellega nõus. Otsustatakse uus sõjakäik ette võtta. Nõupidamiste aegu jooksevad ratsamehed, kes rüütli saatsid, sisse ja jutustavad, et rüütel nad Riias vangi heitnud ja surma ähvardusega neilt nõudnud, nad varastagu vürsti tütar Uslada ööse ära ja toogu tema juure. Venelased lükanud säärase äraandmise põlgutusega tagasi ja saanud viimaks põgenema. Eestlasest teener, kes neile süüa toonud, jutustanud, et sakslased Tartu piiramiseks ja võtmiseks ette valmistavat. Vihane vürst otsustab Tartut kaitsta, tulgu mis tuleb. Sellega lõpeb poeemi esimene osa.

Teises jaos on sakslased Tartu all. Piiskopp Albert saadab oma saadiku nõudmisega Vjatshko juure, see taganegu linnast heaga, ehk ärgu oodaku omale armu, kui ta katsub vastu panna. Vürst lükkab säärase ettepaneku paha meelega tagasi, aga kutsub saadikud, kes temale piiskopilt kingituseks väljamaa viina on toonud, oma külalisteks pidustusele, mis ta oma drushiinaga ja Eesti vanematega toime paneb. Vamba hoiatab vürsti, kingitud viina mitte juua ega sakslasi uskuda. Parem toodagu Saksa vangid ja lastagu neid proovi juua. See sünnib. Vangid langevad surnult maha. Viin on kihvtitatud. Suuremeelne Vjatshko ei maksa saadikule äraandmist siiski kätte, vaid ajab ta häbiga minema.

Järgmine pilt kujutab nõupidamist vaenlase leeris, kus ordumeister tormijooksu juhatamise rüütel Freudholdi kätte annab, kes omale saagiks Uslada välja tingib. Vjatshko otsustatakse, hirmutuseks kõigile vastastele, üles puua.

Selle aja sees toovad eestlased linnas Taaramäel vanade tammede all Taarale ohvrid. Vamba laseb valge hobuse üle odavarre astuda, nõiad loevad oma lausumisi. Head ja kurjad haldijad („Пыхареты“) laulavad. Ööse ilmub Uslada tuppa vana munk ja annab neiule tungivalt nõu põgeneda. Teda oodata linna müüri taga Freudholdi sulased hobustega. Linna ei võida ei Vjatshko südidus ega eestlaste vahvus päästa. Kuid vahva tütar lükkab ettepaneku tagasi ja otsustab isaga ühes surra või võita.

Poemi kolmandas osas keeb võitlus Tartu ümber täies hoos. Mitmed vaenlase tormijooksud on tagasi löödud. Venelased ja eestlased võitlevad vahvasti. Nad on saadikud Pihkva ja Novgorodi abi otsima saatnud ja loodavad linna ülejõu vastu senikaua kaitsta, kui abi tuleb. Sakslased toovad hulga vangivõetud ja küladest kokkuaietud Eesti mehi, raukasid, naisi ja lapsi linna müüride alla ja ähvardavad need ära tappa, kui linna kaitsjad alla ei anna. Vahvad eestlased ei anna järele ja abita vangid tapetakse halastamata maha. Võitlejate viha läheb ikka suuremaks. Saadik tuleb Novgorodist tagasi. Asjata on ta abiotsimine. Vene vürstid riidlevad Novgorodi possadnikuga ja ei leia mahti appi tulla. Vahva Vjatshko ja Vamba otsustavad üksinda endid viimase võimaluseni kaitsta.

Viimast korda pidustab vürst oma drushiinaga ja eestlastega ööl enne otsustavat tormijooksu. Eesti laulikud astuvad kandlega üles ja laulavad oma vanu laule, Vanemuise tulekust Taara mäele, Kalevipojast, seitsmest viletsusekünkast, Koidust ja Hämarikust. Uslada ilmub Eesti neidude koori sekka ja laulab: „Rõõm ja mure kaksikvennad, kõnnivad käsikäessa.“ Kõik valmistavad surmavõitlusele, Vamba tunnistab oma armastust Uslada vastu Vjatshkole ja see annab tütre Eesti pääliku hoole, et see tema päästaks ja kodumaale viiks, kui isa langeb.

Hommikul algab suure elavusega kirjeldatud viimane tormijooks, kus venelased ja eestlased suurt vahvust üles näitavad, aga ülejõu rõhumise all langevad. Viimastena võitlevad Vjatshko ja Vamba. Kui vürst langeb, jookseb Vamba Uslada juure, et antud töotust mööda teda varjule viia. Kuid vahva tütar ei taha isa surma üle elada ja põgeneda. Igalt poolt tungivad vaenlased peale ja lõvina võideldes langeb Vamba ühes Usladaga nende hoopide all.

Nii poemi sisu. Ta on õige mõjuv, kuigi minu arvates jutukäik võidi ülearu vahelülidega Eesti muinasajast koormatud on. Võib olla, eksitavad need Vene lugejat, kellele need asjad uudised on, vähem. Peakangelaste iseloom, Vjatshko mureta Slaavi rõõmus laius ja Vamba umbusklik Eesti joon on hästi tabatud, Eesti muinasluule ilusalt edasi antud. Kogu teos jätab hea maitse järele.

Meil eestlastel on peale puhta kunstiväärtuse selle poemi kohta veel oma iseäraline huvitus. Tema tutvustab meie rahvast ja tema minevikku Vene lalalistele ringkondadele õige heast küljest ja äratab sellega vististi huvitust ka meie oleviku vastu.

Nagu kuuleme, on Kotomkin-Savinski eelseisva poemi dramatiseeritud, ja tahab teda lähemal ajal Vene näitelavale saata, et, nagu ta ise ütleb, „Vene seltskond ennast elavates piltides Eesti rahva mineviku kangelaseajalooga tutvustaks ja tema peale tarvilikku tähelepanekut pööraks“. Soovime selleks autorile kõige paremaid tagajärgi ja soovime Vene keelt mõistjatele ennast Kotomkin-Savinski meile haruldase poemiga tutvustada.

#### A. Jürgenstein.

Piimaloomade suvine toitmine ja hoidmine. Kirjutanud Aug. Rondik. 31 lhk. Hind 12 kop.

Emake maa. Instruktori kõne põllumeeste noortele. P. Kallit. 24 lhk. Hind 12 kop.

Sõõru, sõõru, lehmakene! Juhatused lüpsjatele. Kirjutanud cand. agr. J. Hünerson. Hind 12 kop.

Karjaparandamise peajooned. Kirjutanud cand. agr. J. Hünerson. 28 lhk. Hind 12 kop.

Eesti põllumehe veiste tõuraamatud. Lisa: 1914. ja 1915. aastal tõuraamatutesse võetud loomade nimekiri. Kokku seadnud agr. J. Mägi. Tartus 1916. Eesti Kirjastuse-ühisuse „Postimehe“ trükk.

Eeltäh. viis raamatukest on käesoleval (1916.) aastal Põhja-Liivimaa Põllutöö-keskseltsi kirjastusel „Põllutöölehe“ kirjavaras nr. 5., 6., 7., 8. ja 9. all ilmunud.

Mis Aug. Rondiku kirjutatud raamatukesesse puutub, siis peab ütlema, et ta iseäralikku uut ju ei paku, kuid põllumehele on ta õpetlikuks lugemiseks igatahes väga kohane, sest et sealt ühte ja teist näpunäidet võib loomade suviseks pidamiseks leida. Kuigi väikemaapidajal raske on kõiki raamatukese näpunäiteid tegelikult läbi viia, nagu näit. piimaloomi plimaanni järele parematele karjamaadele jaotada, on see kirjutus ometi niipalju õpetlik, et ära näidatakse, mille poole peab püüdma. Raamatukene on „Põllumehe kirjavaras“ just selle poolest tähtis, et tegelik tööde kirjutatult õpetuseks on kokku võetud.

P. Kalliti raamatuke „Emake maa“ on kihutusekõne toonis kirjutatud. Temas kujutatakse õige piltlikult „maa“ väärtust. Igatahes paneb ta nii mõnegi noore hinge soemalt maa vastu tuksuma, iseäranis praegusel raskel pöördajal, kus maasaadused kõrget hinda maksavad ja „emake maa“ ainuke on, kes oma rüpest inimese elu ülespidamiseks heldesti saadusi jagab. Soovida jääb ainult, et raamatukese sisu lalalt meie põllumeeste noorte keskel tutvaks saaks ja soojalt vastu võetaks.

Cand. agr. J. Hünersoni kirjutatud raamatukene lehmälüpsmise üle pakub oma jagu õpetust ja sisaldab häid näpunäiteid piima hoidmise kui ka tegeliku lehmälüpsmise kohta, kuid kirjutamisestoon ei ole mitte kõige valitum. Lüpsjatele ei maksa midagi „nina“ peale kirjutama minna, sest sealt nad ei loe! Niisamuti tulevad raamatukeses äärmised liialdused ette, nagu „läbi jakikäiste kurnamine“, „nina pühkimine“

j. n. e. Minu arvates ei tohiks nii tarvilikus ja tähtsas toimetuses nagu lehmälüpsmine on, mitte niisugusel toonil juhatavaid õpetusi jagada, sest selle juures kaotab ilus õpetus oma väärtuse ja need, kellesse asi puutub, ei loe teda, ei saa sealt siis ka mingit juhatust. Niisama on liialdus, et lüpsikut põrandapühkimise-luuaga küüritakse. Ei ole ka tõsi, et piima seest pisielukaid enam ükski võim välja ei aja; — keetmisega võime nad ju kõik kahjutaks teha. Piima ei tohiks kunagi sõnniku sisse maha lüpsa, nagu seda raamatukeses soovitatakse, vaid ta tuleb mõne eraldianuma sisse lüpsa, kui teda tahetakse proovida ehk kui nisas seisnud piima suure kogu hulka ei taheta segada. Sõnniku sees äratub piim, kui hea pisielukate ja mädanikubakteride söödamaa, neid sigivusele; sealt satuvad nad nisade külge, kus nad piima kui ka udara rikke tekitavad. Puust piimanõu ei ole ju soovitav, kuid teda võib häda korral ometi tarvitada ja niisama keetmisega puhastada. Praegune aeg ja, võib olla, ligem tulevik paneb meile viisud jalga; niisama võib ta klaas- ja plekknõud ära hävitada. Raamatukene oleks palju võitnud, kui mõned äärmused ära oleksid jäänud.

Kokku võttes võib kõiki kolme raamatukest põllumeestele läbilügemiseks soovitada. Nende odava hinna pärast ei tohiks ükski neist põllumehe raamatukogus puududa.

„Karjaparandamise peajooned“ on teine „Põllutöölehe“ kirjavarana hr. Hünersoni sulest tänavu ilmunud raamatuke. Selles kirjutuses on käsitatud igakülgeid tingimisi, mis karja kasvatamisel ja parandamisel tarvilikud. Neid tingimisi on meil Eestis ka küllalt põllumeesteseltsides kui ka karjakasvatajate koosolekutel sõelutud, tarvilikuks tunnistatud ja ka omaks võetud. Nad on seega ärksamatele põllumeestele ka tuttavad ja arusaadavad. Raamatuke ei paku õieti midagi uut ega sea uusi väiteid karjaparandamise alal üles, kuid raamatukese tähtsus seisab selles, et temasse need põhjusjooned kokku on kogutud ja nad siin lühidalt „kirjatähe all“ karjapidajatele kättesaadavad on. — Ühte puudust kõnes oleva broshüüri kohta ei tahaks mitte nimetamata jätta; see oleks katse nii vähestel lehekülgedel paljudest aladest juttu teha. Siin kirjutatakse karjapidamise tasuvuse tähtsusest, tõugude väärtusest, karjamaade parandamisest, suguloomade valikust, kontroll- ja suguloomade-ühisustest, pulli-ühisustest, suguloomade lavadest jne. Kuid arusaadav on, et nii lühidalt, kui raamatukese ruum seda lubab, ei ole võimalik ühte ega teist ala tarvilikult selgitada, ja nii jäävad nad enam-vähem tumedaks ja iseäranis nendele, kellele raamatuke kõige soovitamam oleks lugeda, arusaamataks. Sellepärast oleks tarvis, et edaspidi ka, nagu seniajani, niisugused broshüürid ilmuksid, milles teatavat ala pikemalt ja selgemalt käsitatakse. Ütleme näituseks: karjaparandamise peajooned tõugude alal ehk jälle kontrollühisuste abil, toitmise alal ehk jälle ühisuste tegevusel jne. Nii saaksime ümarguse kokkuvõtte ühe ja teise ala kohta kuna vastasel korral nad liiga puudulikud ja läbiseigi visatud on.



Kõnes olev raamatuke on tähtis äratuseks just nendele põllumees-tele, kes seniajani seltsi- kui ka ühistegevuse-elust eemal on seisnud; kuid kudas toimetame ta nendele kätte ja kudas ahvatleme neid teda lugema?

Agr. J. Mägi kokkuseatud broschüür tuleb üheks parematest lugeda meie põllumeeste kirjavaras. Siin on hra Mägi osanud loomade tõuraamatusse võtmise tähtsust lühedalt ja selgelt kirjeldada, nii et iga lugeja omale täieliku pildi sellelt alalt võib saada.

Raamatuke seisab nõnda-ütelda kolmest osast koos: Puhaste tõuloomade põllumajandusline tähtsus, siis tõuraamatu kokkuseade Eesti ja Angleri tõu kohta ja lõpuks sisaldab raamatuke lisana veel tõuraamatusse ülesvõetud loomade nimekirja Tallinnamaa ja Põhja-Liivimaa kohta. Raamatukene annab, nagu juba nimetasin, ilusa, ümarguse ülevaate kõige selle kohta, mis meil senini veiste tõuparandamise alal ära on tehtud.

Siinkohal ei jää muud üle kõnesoleva raamatukese kohta ütelda, kui soovida, et seda raamatukest laialt loetaks, ja selgel sõnal kirjutatud tõsi raamatukeses ei jää ilma viljata, kuigi ta vahel ka pae peale juhtub kukkuma.

K. Saral.

## Toimetusele saadetud kirjandus.

Eesti Rahva Museum 1914. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 10. 84 lhk.

Ungru krahv ehk Näckmansgrund. Hiiu jutt Suurest Rahust VII loos, epiloogiga 67 stanzis. Kirjutanud V. Riddala. Osäühisus „Noor-Eesti Kirjastus“, Tartus 1915. 32 lhk. Hind 50 kop.

A. M. Rennikow. Imede maal. Tõde Balti sakslastest. J. Vahtra tõlge. I. anne. Eesti kirjastuseühisuse „Tähe“ kirjastus, Võrus 1915. 32 lhk. Hind 10 kop.

Статистическія свѣдѣнія по гор. Ревелю 1) за сентябрь и 2) за октябрь 1915 года. Изданія Ревельской Городской Управы. Ревель, 1915. Типографія Г. Калла. 34+34 стр.

Täielendage Eesti ajalehtede ja ajakirjade kogu Eesti Rahva Museumis! Äratrükk E. R. Museumi aruandest 1914, väljaanne nr. 11. 24 lhk.

Г. И. Виграбъ. Прибалтійскіе нѣмцы. Ихъ отношеніе къ русской государственности и къ коренному населенію края въ прошломъ и настоящемъ. Юрьевъ, 1916. 187 стр. Цѣна 1 руб. 10 коп.

Maarinna tundmine. Kirjutanud Dr. Aleksander Eisen-schmidt ja cand. agr. J. Hünerson. Eesti Põllutöö-kirjanduse Ühenduse väljaanne nr. 10 Tartus, 1916. 95 lhk. Hind 40 kop.

---

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weskl.

Дозволено военною цензурою.

„Postimehe“ trükk, Tartus